

DORĐE MIRIĆ

**RASPROSTRANJENJE RISA *LYNX LYNX* L., 1758) NA
BALKANSKOM POLUOSTRVU U ISTORIJSKO VREME I DANAS**

ĐORĐE MIRIĆ

**RASPROSTRANJENJE RISA (*LYNX LYNX* L., 1758) NA
BALKANSKOM POLUOSTRVU U ISTORIJSKO VREME I DANAS**

U današnje vreme ris (*Lynx lynx* L., 1758) predstavlja u Evropi jednu od najređih vrsta sisara, odnosno, ako bi se izrazili jezikom lovaca, jednu od najređih vrsta dlakave divljači. Od nekada veoma rasprostranjene i opasne zveri sačuvali su se samo neznatni ostaci u vidu prореđenih populacija koje žive u nekim veoma ograničenim delovima Fenoskandije, Evropskog dela Sovjetskog Saveza, Poljske, Čehoslovačke, Rumunije i Balkanskog poluostrva. Za razliku od ovog takozvanog severnog ili običnog risa (*Lynx lynx* L., 1758), postoji u Evropi i takozvani južni ili pirinejski (španski) ris (*Lynx pardina* Temm., 1824), koji je još više prореđen. Ostaci ove poslednje vrste danas naseljavaju sasvim ograničene prostore na Pirinejskom poluostrvu, a nekada je, pored ovog poluostrva, naseljavala i lanac Pirinejskih planina i neke jugozapadne delove Francuske.

TAKSONOMSKI POLOŽAJ BALKANSKIH POPULACIJA RISA

Dokora je vladala neizvesnost u pogledu sistematskog položaja balkanske populacije risa. Opšte je bilo poznato da severni ris nastanjuje severnu i srednju Evropu do Transilvanskih Alpa i Banatskih planina, zatim istočnu Evropu do planine Urala i Kavkaza, a u Aziji ceo Sibir i predele do obala Ohotskog mora, odnosno do poluostrva Kamčatka i ostrva Sahalina. U pogledu pitanja koja od dve evropske vrste naselja Balkansko poluostrvo, mišljenja autora su se razilazila. Jedni su smatrali (Hirtz, 1927a, Kos 1929, Popov 1933, Bureš 1941, Mirić 1970) da balkanski ris pripada severnoj (*L. lynx* L.) vrsti, dok su drugi (Hirstovič 1893, Kovačev 1925, v. d. Brink 1957, Đulić i Tortić 1960, Koritnik 1961) bili mišljenja da pripada južnoj (*L. pardina* Temm.). Dokazi, kojima bi se potkrepilo jedno ili drugo mišljenje, nisu iznošeni ili su bili veoma nesigurni.

Tek nedavno je nedvosmisleno utvrđeno (Mirić 1973) da balkanska populacija pripada vrsti severnog risa — *Lynx lynx* L. To je utvrđeno varijacionostatističkom analizom morfoloških podataka lobanje. Određene dimenzije delova lobanje pokazale su se u pogledu risa kao veoma dobri indikatori pri taksonomskoj klasifikaciji.

nju, dok su se boja krzna, posebno njegova pegavost, kao i veličina tela, pokazali za tu svrhu neupotrebljivi. Varijabilnost boje krzna i telesnih dimenzija kod jedne i kod druge vrste toliko je velika da se, na osnovu istih, one ne mogu pouzdano razlikovati. Ispitano je ukupno sedam lobanja risa sa Balkanskog poluostrva: tri iz Bosne, tri iz Kosovsko-Metohijske oblast i jedna iz Makedonije. Dve lobanje (iz Bosne) bile su od mladih individua, te nisu iskorišćene pri varijacionostatističkim analizama, a jedna (iz Kosovsko-Metohijske oblasti) je bila na raspolaganju u fragmentima, te su od nje korišćene samo dimenzije zuba.

Upoređivanjem dimenzija lobanje risa balkanske populacije sa dimenzijama koje su drugi autori izmerili kod populacija iz drugih delova Evrope, utvrđeno je da je balkanski ris znatno veći od pirinejskog, a da je po veličini lobanje istovetan sa risom iz raznih drugih delova Evrope. Štaviše, pokazalo se da po dimenzijama, balkanski ris potpuno odgovara evropskoj, odnosno nominalnoj podvrsti — *L. l. lynx* L., a da se od drugih podvrsta, koje su rasprostranjene u raznim delovima Azije i na Kavkazu, neznatno razlikuje, odnosno razlikuje na isti način kao i populacije iz severne i istočne Evrope. Tako, na primer, iznosi kod risa:

Kondilobazalna dužina lobanje risa

- sa Balkanskog poluostrva ($n=1\sigma^3\text{♀}$) 126,5—136,4, srednje 129, mm
 iz drugih delova Evrope ($n=57\sigma^4\text{♀}$) 120,0—151,4, srednje 135,7 mm i
 sa Pirinejskog poluostrva ($n=4\sigma^1\text{♀}$) 115,2—127,0, srednje 119,2 mm;

dužina donje vilice risa

- sa Balkanskog poluostrva ($n=1\sigma^3\text{♀}$) 98,5—106,9, srednje 101,9 mm,
 iz drugih delova Evrope ($n=23\sigma^14\text{♀}$) 90,9—109,0, srednje 100,9 mm i
 sa Pirinejskog poluostrva ($n=8\sigma^4\text{♀}$) 82,0—92,2, srednje 87,3 mm;

dužina gornjeg niza zuba (C^1-M^1) risa

- sa Balkanskog poluostrva ($n=2\sigma^3\text{♀}$) 47,0—50,0, srednje 48,6 mm,
 iz drugih delova Evrope ($n=15\sigma^4\text{♀}$) 44,5—51,9, srednje 48,5 mm i
 sa Pirinejskog poluostrva ($n=7\sigma^3\text{♀}$) 33,0—42,2, srednje 39,3 mm;

dužina gornjeg raskidača (P^4) risa

- sa Balkanskog poluostrva ($n=2\sigma^3\text{♀}$) 17,5—19,5, srednje 18,5 mm,
 iz drugih delova Evrope ($n=22\sigma^9\text{♀}$) 18,0—20,1, srednje 18,9 mm i
 sa Pirinejskog poluostrva ($n=8\sigma^3\text{♀}$) 14,0—16,2, srednje 14,9 mm.

Pošto u pogledu veličine kod risa postoji polni dimorfizam, uvek se maksimalne dimenzije odnose na mužjake, a minimalne na ženke.

RASPROSTRANJENOST RISA U SREDNJEM VEKU

U prošlosti obični ris nije bio tako redak kao danas. Nastanjivao je skoro celu Evropu izuzev Pirinejskog poluostrva, na kome je bio rasprostranjen južni ris. Poznati su ostaci običnog risa sa neolitskih nalazišta u raznim delovima zapadne i južne Evrope. Na Balkanskom poluostrvu su, na primer, poznati ostaci risa iz naslaga sojeničara kod Iga u Ljubljanskom Barju i iz neolita kod sela Salmanovo kod Preslava (sl. 1) u severoistočnoj Bugarskoj.

U Srednjem veku je ris takođe bio rasprostranjen u šumama Evrope, pa i u našoj zemlji, odnosno na celom Balkanskom poluostrvu. O tome nam svedoči, pre svega, često spominjanje risa u narodnim pesmama, pripovetkama i drugim umotvorinama, u narodnim verovanjima i, ne baš na zadnjem mestu, u geografskim nazivima.



Sl. 1. Fragment leve grane donje vilice risa (*L. lynx* L.) iz neolitskog nalazišta kod s. Salmanovo, srez Preslav, severoistočna Bugarska. Zbirka Zoološkog inst. i muzeja BAN, Sofija. (Po N. Atanasovu 1968.)

Abb. 1. Fragment des linken Unterkieferastes vom Luchs (*L. lynx* L.) aus dem Neolitikum bei Salmanovo, Bez. Preslav, Nordost-Bulgarien. Sammlung des Zool. Inst. und Museums der Bulg. Ak. d. Wiss., Sofia. (Nach N. Atanasov 1968.)

U narodnim pesmama, naročito u epskim pesmama o Kraljeviću Marku i drugim junacima toga doba, često se pominje krzno risa. Samo Hirtz (1927a) navodi dvanaest takvih citata narodnih pesama u kojima se govori o »puli risovini«, odnosno o risovom krznu sa pulijama, to jest sa šarama, pegama. Evo jednog primera iz narodne pesme »Prikupljanje srpske vojske na Kosovu«:

»Dok evo ti Mitra Vojnovića,
Jaše junak konja od megdana;
Na njemu je ruho strahovito,
Risovina i samurovina,
A na konju sama mečedina«.

Koža risa, vidi se, bila je u srednjem veku veoma cenjena i, po V. Živančeviću (1956a), stavljana je u isti red sa krznom dabra, vidre i kune (samurovine). U Srbiji i Bosni su ugledni ljudi toga vremena nosili, uz svečano odelo, ogrtače od crvene vune postavljene skupocenim krznom, često risovinom. Vlastela, vojskovođe i ratnici posebno su cenili risovinu i ukrašavali njome odelo i

Karta rasprostranjenja risa (*L. lynx* L.) na Balkanskom poluostrvu i nekim susednim područjima. (Izradio Đ. Mirić.)

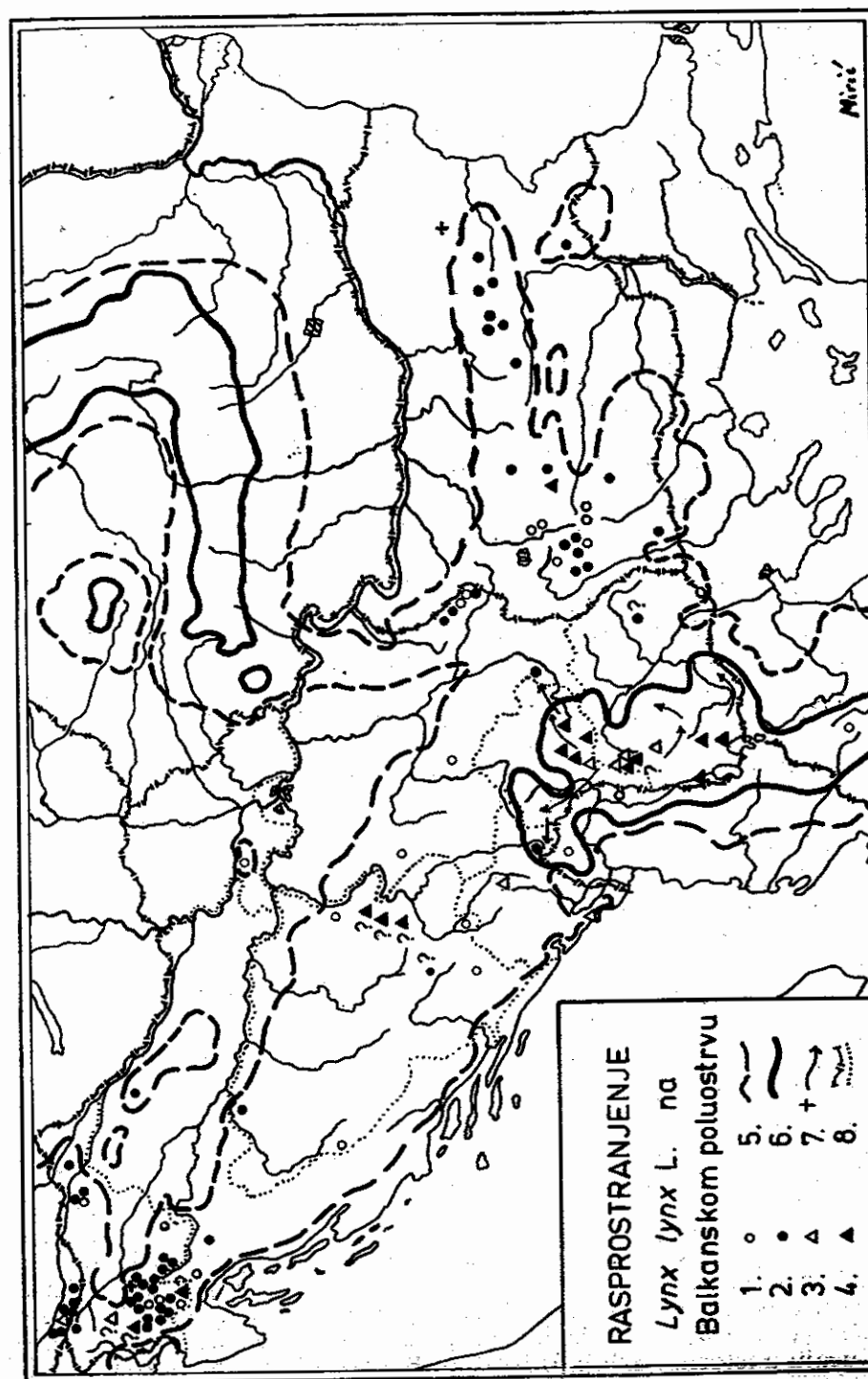
Znaci na karti predstavljaju:

1. mesta na kojima su posmatrani primerci risa ili njihovi tragovi;
2. mesta na kojima je ris ulovljen;
3. mesta sa kojih potiču dokazni primerci koji više ne postoje;
4. mesta sa kojih potiču dokazni primerci koji se i danas čuvaju u zbirkama;
5. granice rasprostranjenja risa pred kraj 18. veka;
6. granice rasprostranjenja risa danas;
7. nalazišta ostataka risa iz neolita; glavni pravci ekspanzija današnje populacije risa na Balkanskom poluostrvu;
8. državne i republičke granice.

Na teritoriji Kosova i zapadne Makedonije nisu ucrtani znaci pod 1 i 2.
Verbreitungskarte des Luchses (*L. lynx* L.) auf der Balkanhalbinsel und einigen benachbarten Gebieten. (Ausgearbeitet von Đ. Mirić.)
Erklärung der Zeichen:

1. Lokalitäten auf denen Luchse oder Luchsspuren beobachtet wurden;
2. Lokalitäten auf denen Luchse erlegt wurden;
3. Lokalitäten von denen einst Beweisexemplare bestanden;
4. Lokalitäten von denen sich heute Beweisexemplare in Sammlungen befinden;
5. Grenze der Verbreitung des Luchses vor Ende des 18. Jahrhunderts;
6. Grenze der Verbreitung des Luchses heute;
7. Fundstellen vom Luchs aus dem Neolithikum; Expansionsrichtungen der heutigen Luchspopulation auf der Balkanhalbinsel;
8. Grenzen der Staate und Volksrepubliken.

Auf dem Territorium von Kosovo und West-Makedonien sind die Zeichnungen № 1 und 2 nicht eingetragen.



sedlo, a radi zaštite (od kiše, na primer), prekrivali je »surom međedinom«. Evo stiha iz pesme »Sestra Leke Kapetana«:

»A sluge mu konja izvedoše,
Pokrili ga čojom do kopita,
Povrh svega puli risovinu.«

Sličan primer je i u pesmi »Miloš Obilić zmajski sin«:

»Pak udari zlatnu abaiju,
Pak po njozi puli risovinu,
A po risu mrku međedinu.
Kad udari kiša iz oblaka,
Da mu rosa risa ne pokvasi.«

Međutim, risovo krzno nije »junacima« služilo samo kao ukras. Ono je padalo u oči svojom pegavošću i smatralo se kao izraz snage, odvažnosti, srčanosti, žestine i ljutine njegovog nosioca. I danas je još dobro poznata narodna uzrečica: »Ljut kao ris«! Tako treba shvatiti i deo pesme »Marko Kraljević i Sibinjanin Janko«:

»Da oblači suru risovinu,
a vrh risa ćurak međedinu.«

I svedočanstva iz nedavnih vremena koja su objavili lovci i putopisci, koji su posećivali Kosovo sa Metohijom ili Makedoniju, govore nam da su u kućama nekih uglednih ljudi do pred rat vidali kože risa razapete na zidu gostinske sobe. Misli se da, u vremenu pre Drugog svetskog rata, koža mnogih ulovljenih risova nije dolazila do otkupnih stanica za krzno, nego je završavala u »domaćoj radnosti«. Poznato je da se u narodu smatralo da risovina donosi sreću. Kod Albanaca je risovina bila posebno na ceni, jer se držalo da će dete postati junak »ljut kao ris«, ako mu majka pre porođaja legne na krzno risa (Živančević, 1956a). U istočnoj Srbiji je bilo rasprostranjeno verovanje da žene, »kojima se ne drže deca«, treba kao amajliju da nose za pojasom kandže risa, »onda im deca neće umirati, već će se održati« (Draganović 1897). Kandže poslednjeg risa ulovljenog na Staroj planini prodate su 1893. godine u Pirotu skuplje nego njegova koža.

O rasprostranjenosti risa u ranijim vremenima ne govore samo narodne pesme, uzrečice i verovanja, nego i mnogi toponimi širom Balkanskog poluostrva, od kojih su se neki održali i u krajevima u kojima se od risa danas više ništa ne pamti. Iz nekih zapadnih delova Jugoslavije, sa Velebita, iz Like i drugih, Hirtz (1927a) navodi 17 naziva brda, izvora, šuma i zaselaka koji u svojoj osnovi imaju reč »ris«. Kod Bosanskog Grahova takođe postoji planina Risovac (1404 m) i do nje Uilica (Ilica, 1654 m), koje su ogranci Dinare. U nazivu »Uilica«, doduše, osnova ne sadrži reč »ris«, ali je po svedočanstvima starih u njenim šumama nekada ujalo od dreke risova, te je stoga tako nazvana. U Srbiji postoji brdo Risovača (273 m) neposredno pored Aranđelovca, a pod njim pored reke Kubršnice istoimena pećina — čuveno paleolitsko nalazište. Trojanović (1899) pominje Risovu poljanu kao stanište medveda na Kučaju u istočnoj Srbiji. U istočnoj Bugarskoj, u kamčijskom srezu

postoji selo Riš, za koga Bureš (1941) navodi da se nekada zvalo Risovo.

Kroz ceo Srednji vek je u svim delovima Balkanskog poluostrva lov bio veoma intenzivan. Divljač se lovila radi podmirivanja potreba u mesu i krznima, radi trgovine i radi uvežbavanja ratnika. Poznato je da su se preko Dubrovnika izvozile velike količine krzna na istok i zapad. Lovostaj nije postojao. Lovna fauna u celini, pa i ris, naročito je uništavana za vreme turske vladavine. Ne samo da je lov tada bio svakome potpuno slobodan, nego su ga Turci posebno rado upražnjavali. Po Živančeviću (1956a) opisuje Bartolomej Georgijević 1562. godine da se »nijedan narod toliko ne veseli lovu koliko Turci. Zalaze u pustoš i bregove na kojima, pretražuju zverad radi uvežbavanja vojske za ratničke pohode«. Pred polazak vezira Mustafa-paše Čuprilića 1683. na Beč priređen je lov u kome je bilo angažovano 30.000 ljudi samo za pogon i skupljanje oborene divljači.

Što se kroz to doba divljač, među njom i ris, ipak u velikom broju održala na teritoriji Balkanskog poluostrva, ima se zahvaliti nizu faktora: čestim neredima usled ratnih dejstava, slaboj nastanjenosti mnogih krajeva i slaboj razvijenosti saobraćaja za vreme Turaka, te i obilju pogodnih pribežišta u prostranim šumama i, na kraju, slaboj tehničkoj usavršenosti lovačkog oružja. Dakle, iako je risovina u Srednjem veku bila veoma na ceni, iako tada nije bilo lovostaja, opstanak risa ipak nije bio ugrožen.

STANJE POPULACIJE RISA DO POČETKA 19. VEKA

U šumama zapadne i srednje Evrope ris je počeo nestajati u 16. veku, a definitivno je istrebljen, u većini krajeva, negde krajem 18. ili sredinom 19. veka. O tome su u literaturi objavljeni mnogobrojni podaci (vidi i Kratochvil 1968). Proces istrebljivanja risa se na sličan način odvijao i u severozapadnim delovima balkanskih zemalja,* na primer, u Sloveniji, severnim krajevima Hrvatske, u Slavoniji i Vojvodini. U centralnim i istočnim delovima Balkanskog poluostrva, ris je počeo naglo da nestaje tek od kraja 18. i od početka 19. veka, odnosno posle oslobađanja ovih krajeva od Turaka. Izuzetak čini Dalmacija i druga obalna područja uz Jadransko, Jonsko i Jegejsko more, u kojima ris, kao stanovnik borealnih šuma, po svoj prilici nikada nije ni živeo.

U 17. veku je ris bio još dosta čest u svim delovima Balkanskog poluostrva. Zapisi iz toga vremena su, doduše, dosta retki, ali su nam neki, naročito u zapadnijim delovima poluostrva, sačuvali svedočanstva o obilju ove divljači u to vreme. Za Sloveniju nam je Valvazor 1689. ostavio svedočanstvo da je tada bilo još dosta veoma lepih risova, »nalik na tigra pegavih«, naročito u gustim šu-

* Napomena: U razmatranja o rasprostranjenju risa na Balkanskom poluostrvu nisam se striktno držao geografskih granica ovoga područja (Dunava i Save), nego sam u njegovom severozapadnom delu obuhvatio i neke predele, koji leže severno i zapadno od geografskih granica ovoga poluostrva.

mama jugozapadnih delova. Kos (1929) navodi da Dimitz (1881) smatra da su to bili nepristupačni kompleksi šuma oko Idrije, Črnog Vrha, planine Hrušice, Cerknice, Logateca, Planine. Za Slavoniju nas Taube (1777) stotinu godina docnije još uverava da ima risova koji su veličine »snažnog mesarskog psa« i da ih »progone radi krzna«. Trojanović (1927) za Bosnu navodi svedočanstva A. Grginčevića iz 1626. godine o risovima i fra Marjana Maravića iz 1655. o izobilju »tigrova« (svakako se ovaj naziv odnosi na risove!), a za Crnu Goru svedočanstvo M. Bolizza iz 1614. o bogatstvu Lovćena u raznoj divljači, među ostalom, i u risovima. U užoj Srbiji je u to vreme svakako bilo dosta risova na Staroj planini i Suvoj planini (Marinović 1930), te i na Kopaoniku, gde ih je i znatno docnije bilo. Po pričanju starog muzejskog preparatora Dobrivoja Stojadinovića, nosili su seljaci još u Pančičevo vreme na Kopaoniku prsluke »risovače«, to jest od risovog krzna. Ponekad ne treba gubiti iz vida da je risa bilo i na Kučajskim planinama i na Miroču, i da su preko ovih planina balkanske populacije komunicirale preko đerdapskih gudura sa populacijama na Banatskim planinama i Transilvanskim Alpima, na kojima ris još i danas živi (Vasiliu und Decei 1964), i preko ovih sa populacijama u ostalim delovima Evrope. U zapadnoj Srbiji je risova svakako bilo na Tari, Zlatiboru i Zlataru, jer nam Milićević (1876) svedoči da je još i u 19. veku ris živio u užičkom kraju, a Mojsisovics (1897) ga navodi za planine istočne Bosne. Na isti način možemo, u nedostatku drugih dokaza, zaključiti da je ris do 19. veka živio i na teritoriji današnje Bugarske, a takođe u Makedoniji, Albaniji i Grčkoj.

RIS U 19. VEKU

Nakon uređivanja i učvršćivanja državne vlasti u krajevima iz kojih su krajem 18. i početkom 19. veka potisnuti Turci, počinje naglo da raste broj stanovnika i u vezi toga krčenje šuma radi dobijanja obradivog zemljišta i pašnjaka za stoku, a razvija se i saobraćaj. U vezi toga počinje intenzivno suzbijanje divljači, njeno gonjenje i tamanjenje. Narod u to vreme samoinicijativno uništava divljač bilo radi dobijanja mesa i krzna, bilo radi odbrane ljudi, stoke ili poljoprivrednih kultura. Ovaj proces ubrzan je i istovremenim razvojem trgovine (kože, rožina) i tehničkim usavršavanjem lovačkog oružja. Naročito brzo nestaju krupne vrste divljači (jelen, lopatar, divlja svinja, srna), zatim krznašice (dabar, vidra, kuna) i takozvane štetne zveri, među kojima ris prednjači u brzini nestajanja ispred medveda i drugih vrsta. Izvesni propisi o lovu, koje u početku toga vremena donosi vlast (na primer, propisi o obaveznom tamanjenju »štetne zveradi«) samo ubrzavaju ovaj proces, dok docnije propisi (o zabrani lova, o lovostaju) nisu više u stanju da zauzastave izumiranje nekih vrsta, među kojima se nalazi i ris. U Srbiji naredbe kneza Miloša o tamanjenju »štetočina« bile su vrlo stroge. Pojedine knežine slale su u Kragujevac na hiljade koža sisara i glava

ptica, da bi dokazale da su naredbe izvršene. U Sloveniji je cirkularna uredba »kurende c. kr. ilirskog gubernija u Ljubljani« od 3. II 1818. o tamanjenju »štetočina« bila zaboravila na već proređenog risa, ali je ona 2. XI 1821. naknadno protegnuta i na njega. Od te godine se za ubijenog risa plaćala ista nagrada kao i za ubijenog vuka, to jest za odraslu ženku 25, za odraslog mužjaka 20 i za mladunca 10 guldena. Ova naredba je povučena tek 1909. godine, kada je ris u Sloveniji već četvrt veka bio istrebljen.

Ris je, kao šumski stanovnik, nekada nastanjivao ne samo šume visija, već delimično i šume nizija. Čovek ga je svojom aktivnošću potiskivao u visoke planinske predele. U pojedinim krajevima se ris zadržao najduže u nepristupačnim planinskim vrletima pokrivenim prašumom. U takvim predelima istrebljivani su poslednji primerci. (Vidi kartu rasprostranjenja!)

Ako posmatramo različite delove Balkanskog poluostrva, možemo konstatovati da ris nije svuda nestao u isto vreme. U zapadnim delovima nestao je ris ranije nego u istočnim, a u severnim pre nego u južnim. Na ovakav redosled istrebljivanja nam donekle ukazuje već i redosled odstrela poslednjih primeraka risa u pojedinim krajevima. Poslednji ris u Sloveniji odstreljen je 1887, u Hrvatskoj 1886, u zapadnoj Bosni 1886, u istočnoj Bosni 1911 (?), u Crnoj Gori 1894, u Srbiji 1893. i u Bugarskoj 1935. godine, dok u Makedoniji, Albaniji i Grčkoj — u predelima koji su od Turaka oslobođeni tek početkom ovoga veka — ris živi i danas.

Predstavu o tome kako se odvijao proces nestajanja risa u pojedinim krajevima steći ćemo najbolje ako pregledamo informacije o ulovu pojedinih primeraka i podatke o opservaciji pojedinih primeraka ili tragova, a koji potiču iz toga vremena. Ovi podaci nisu uvek pouzdani. Dešavalo se da nisu samo neupućeni ili pojedinačni lovci davali netačne informacije, nego su to činile i zvanične lovačke statistike. Danas je teško utvrditi šta je tu bilo tačno a šta nije. U ovome radu gledali smo da upotrebimo informacije koje su u najvećem stepenu pouzdane i koje nam prikazuju stanje populacije risa u ovim, po njih kritičnim godinama. Naravno, da vesti o risu nisu podjednako česte u svim delovima Balkanskog poluostrva i zato ih ne smemo shvatiti i kao direktne pokazatelje gustine populacije. Nešto više informacija o risu imamo iz Slovenije i Bugarske. Veliki broj takvih informacija sakupljali su pojedini prirodnjaci kao, na primer, F. Kos (1929) iz Prirodoslovnog muzeja u Ljubljani, M. Hirtz (1927a) iz Zoološkog muzeja u Zagrebu, te N. Atanasov (1968) iz Zoološkog instituta i Muzeja BAN u Sofiji.

RIS U SLOVENIJI

Prema postojećim informacijama ris se u Sloveniji najduže zadržao na područjima oko Maribora (Pohorje i Slovenske Gorice), oko Jesenica (Karavanke) i najzad i uglavnom u planinama Notranjske i Dolenjske, odnosno na širokom pošumljenom planinskom području koje se prostire od Škofje Loke, Idrije i Ajdovščine ka jugu.

istoku, obuhvatajući sa južne strane Ljubljansko Barje, pa preko Rogateca, Cerknice i Postojne do Ilirske Bistrice, Čabra, Kočevja i Novog Mesta. U 19. veku je ris retko nalazen u nižim predelima navedenih krajeva, obično je živeo u planinama kao što su Trnovski Gozd, Nanos, Hrušica, Krim, Javorniki, Kranjski Snežnik, Kočevske i Žumberačke (Gorjanci) gore.

Dokazni primerci o nekadašnjem postojanju risa u Sloveniji, veoma su retki.

Na Pohorju je ris, po svedočanstvu ing. Urbasa, šumskog referenta mariborske oblasti, koje navodi Kos (1929), ubijen oko dvadeset godina pre 1796. godine, odnosno približno 1776. godine. To se desilo u šumama »pri graščini Fala«, na severnim padinama Pohorja. Po istom svedočanstvu su se na Pohorju još 1812. godine »tu tamo« nalazili risovi. Po drugom svedočanstvu od I. Strohmeyera, »vrvarja iz Ptuja«, koje takođe donosi Kos (1929), u ovome kraju je zadnji ris pao 1800. »pri Pošenšaku«, selu u Slovenskim Goricama na 12 km (u pravoj liniji) severoistočno od Ptuja. Poslednji podatak o risu na Pohorju potiče od šumara Požarnika. Njegov otac je, prema Kosu, služio »pri graščini Mariborski grad« kada je 1848. godine ubijen ris u blizini Sv. Areha (1249 m) u severoistočnom delu Pohorja.

Drugo područje Slovenije, u kome je ris živeo još u 19. veku nalazi se na zapadnom delu planinskog lanca Karavanke, na današnjoj jugoslovensko-austrijskoj granici između Save Dolinke i Drave. Doduše, na južnoj strani Karavanki između Dovja i Jesenica, ris nije bio tako »čest« kao na severnoj, austrijskoj strani u predelu između grada Villach (Beljak) i prevoja Ljubelj (Loibl). Podaci govore o ulovu jednog primerka sa jugoslovenske strane Karavanki i nekoliko primeraka sa austrijske.

Kod mesta Rosenbach (Področca), koje se nalazi u Austriji kod severnog ulaza u jesenički tunel, ulovljena su 1837. godine dva risa. Jednoga je odstrelio lovac Lederer, a drugoga je uhvatio u gvožđa »na šojo kot vabo« lovac Wippel. Dermoplastički preparat ovog drugog primerka bio je dugo vremena čuvan u dvorcu Rosseg (Rožek), koji se nalazi na bregu iznad desne obale u okuci Drave. O tome preparatu se u narodu veoma dugo pričalo. Bio je dug 1 m. Nekako u to vreme bio je ustreljen i jedan ris kod s. Podgorje, oko 4 km istočno od Rosenbacha, i još jedan na padinama Žingarice (1589 m) koja leži zapadno od prevoja Ljubelj.

Po navodima Brusine (1899) ubijeno je 1846. godine četiri risa u Koruškoj i Kranjskoj, »zemljama oko Save«. Kos (1929) opet iznosi svedočanstva nekog Tschaukova iz 1911. godine, po kome je lovac Tomaz Kascher iz Homeliščah, a koji je bio aktivan negde početkom prošloga veka, u svome životu četiri risa uhvatio u kljusa. U drugom izdanju svog čuvenog dela o životu životinja, Brehm (1876) je nešto određeniji kada navodi da je kod Rosenbacha 1846. godine praćen trag risa, koji je posle i uhvaćen.

Jedan ris je, kako po Dimitzu navodi Kos (1929), oboren 1850. godine iznad mesta »Lengenfeld«, »v Karavankah nad Dov-

jem«. Iste godine je oboren i četvrti ris kod mesta Rosenbach na severnoj strani Karavanki.

Poslednji ris u ovome području, izgleda da je onaj koji je uhvaćen 1858. godine, takođe kod mesta Rosenbach, a koga Kos (1929) navodi iz Brehma.

Notranjske i Dolenjske šume i planine bile su mnogo prostranije i teže pristupačne, nego one u severnijim delovima Slovenije. Tu je i ris bio mnogobrojniji i duže se održao. Najpotpunije podatke o procesu istrebljivanja risa u ovim krajevima opet nalazimo kod F. Kosa (1929). Njegove, i neke druge podatke, iznećemo ovde po redu prema pojedinim krajevima Notranjske i Dolenjske oblasti.

Oblasna uprava Škofje Loke poslala je 1824. godine muzeju u Ljubljani lepog mužjaka risa koji je, verovatno, bio ulovljen u okolini ovoga grada.

Dva risa su 1853. ubijena kod Idrije. Jednoga od njih (»lepog risa«) poslala je Šumska uprava iz Idrije državnom muzeju u Ljubljani. Drugi primerak, jedna ženka koja je, prema dopisu od 27. I 1853, ubijena u mesnoj šumi, u ispruženom stanju bila je duga od vrha prednje do vrha zadnje noge 5 stopa i 4 1/4 palca (169 cm), trup sa glavom bio je dug 3 stope (94 cm), a visina joj je bila 2 stope (63 cm).

U brdima na južnom obodu Ljubljanskog Barja nalazila su se, početkom prošloga veka, šumska lovišta velikaša. Ris je ovde lovljen na raznim mestima. Negde između 1830. i 1840. godine je jedan pao kod s. Iška na jugoistočnom obodu Ljubljanskog Barja. U području Bistra (Freudenthal) kod Vrhlike u jugozapadnom delu Ljubljanskog Barja, po Obereigneru (1888), ubijeno je oko 1850. godine pet primeraka risa. Možda su to bili isti primerci koji se u drugim izvorima navode kao dva ubijena 1852. i dva primerka ubijena 1854. godine. U novinskoj vesti od 20. III 1854. iz »Laibacher Zeitung« navodi se da su ova poslednja dva risa ubijena pre nekoliko dana i da su oba primerka bile ženke, jedna je bila duga 5 stopa i 4 palca (167 cm), te tako »najveći egzemplar vrste«. Oba primerka preneti su u Ljubljanu kod jednog preparatora, koji je većega ispunio, a kožu manjega priredio u obliku prostirke. Po Fraunfeldu, sekretaru Zoološko-botaničkog društva u Beču, montirani preparat bio je dug 3 3/4 stope (118 cm) i visok 22 palca (58 cm). Isti preparator je izjavio da se u okolini Ljubljane povremeno nalazi još poneki primerak risa i da je godinu dana ranije takođe preparirao jedan primerak. Verovatno je to bio primerak koji je šumska uprava iz Idrije poklonila muzeju. Izgleda da je ovaj preparator imao pravo kad je izjavio da je u tome kraju bilo u to vreme još dosta risova, jer je Erjavec (1888) prilikom jednoga lova 1855. godine istovremeno video tri ubijena risa u »borovskom gozdu«. Borovnica je selo blizu Birste, takođe na južnom obodu Ljubljanskog Barja.

Nešto južnije od ovoga predela, ubijen je ris između godina 1820. i 1825. kod mesta Logatec. To se desilo na mestu Turški Klanec blizu sela Martinji Hrib, na putu D. Logatec — selo Laze, koje

se nalazi blizu grada Planina. Pošto je ovaj ris bežeći ispred pasa skočio na drvo, lovac N. Gruđen ustrelio ga je iz puške.

U jugoistočnom pravcu od Logateca je grad Cerknica koji leži na ivici basena, koji je bio ispunjen nekada velikim jezerom. Na južnom obodu Cerknjskog polja proteže se šumovita planina Javorniki, za koju je 1758. godine Steinberg pisao, da se na njoj susreću risovi. Na oko 3 km jugozapadno od Cerknice je selo Dolenja Vas u čijoj šumi (»dolnjevaška šuma«) je lovac Žniderčič 24. XII 1821. ulovio jednoga risa. Takođe se zna da su na planini Javorniki krivolovci ubili po jednoga risa 1856. i 1858. godine, a službeno osoblje lovišta videlo je još jednoga risa 1863. godine u potesu Ravan blizu najvišeg vrha Javornika (1268 m), ali ga nije ubilo. [Vest o ubijanju jednoga risa 1905. godine na V. Javorniku ne odgovara istini. — Po Hirtzu (1927a) se radilo o divljoj mački.]

Nešto istočnije od Cerknice su u Loškoj dolini živela dva lovca, koji su u godinama oko 1857. svake zime pratili tragove risova i ubijali ih.

Više primeraka risova ubijeno je i u Kočevskim šumama — u lovištu Šumske uprave »Soteska«. Prema podacima je ovde po jedan ris ubijen 1799, 1803. i 1840. godine.

Još dalje na istoku je u Žumberačkim (Gorjanci) gorama kod Novog Mesta stari lovac Lenarčič negde pre 1829. godine video risa u šumi Padež, blizu najviše kote Trdinov vrh (Sv. Gera — 1181 m).

Freyer u svojoj fauni Kranjske od 1842. godine tvrdi da je ris tada još živio na teritoriji Notranjske. On se tu, po svojoj prilici, najduže održao. Po Obereigneru je još jula 1870. godine ubijen jedan ris kod sela Jurčič (ili Juršič, a na sekciji 1:100.000 — Juršiče), koje se nalazi na jugozapadnim padinama planine Javorniki. Mnogo ranije je, po Kosu (1929), u »predgozdu vasi Juršič« ustreljen ris 1847. godine. U Sloveniji je između 1874. i 1882. godine, kako navodi takođe Obereigner, ubijeno tri risa i to, po svojoj prilici, u ovim istim predelima.

Još nešto južnije je jedan ris oboren 1869. godine kod mesta Zagorje u dolini Pivke (»Sagurje u dolini Poik« — po Hirtzu 1927a).

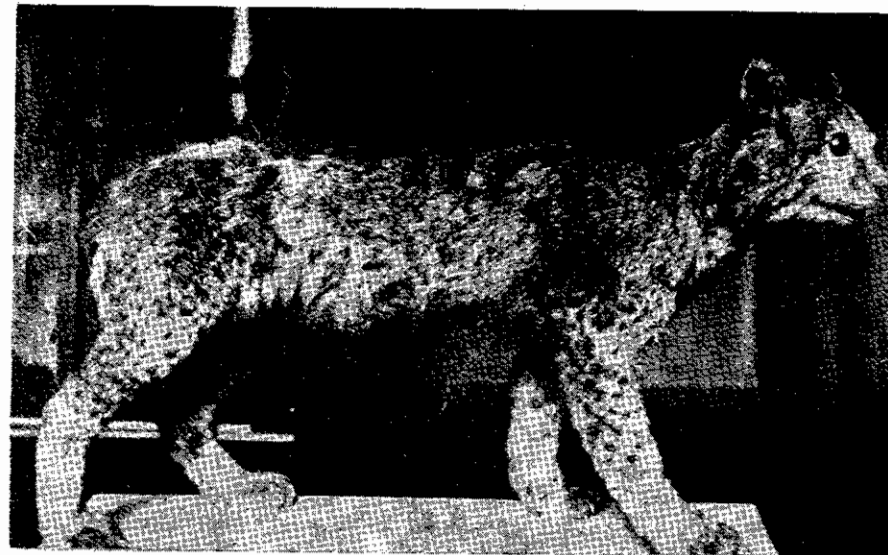
Svedočanstvo starog lugara Štefana Štimca iz Čabra iznosi nam Koritnik (1961). Po ovom svedočanstvu je sam Štimac 1887. godine prisustvovao jednom lovu u kome je ubijen ris »iznad Babinog Polja, podno Snežnika u predelu Javornika«. Ovde se, verovatno, radi o koti Javor (1322 m) na 5,5 km u pravoj liniji severozapadno od vrha Snežnik (1796 m), a 13,5 km u pravoj liniji zapad—jugozapadno iznad Babinog Polja. Po svojoj prilici je ovo poslednji primerak risa koji je ulovljen na teritoriji Slovenije.

Sa Kranjskog Snežnika (1796 m) je 1836. godine Muzej u Ljubljani dobio posebno veliki primerak risa. Posle toga je kustos muzeja Freyer izvestio (10. XI 1836) da je zbirka sisara iz Kranjske postala kompletna. Po Schollmayer-Mašunu (1889) je na Snežniku ris viđen i 1888. godine, ali nije ulovljen.

Prema gore iznetim podacima u Muzeje u Ljubljani dopremljena su tri risa:

- prvi je poslala Oblasna uprava iz Škofje Loke 1824,
- drugi je bio veliki primerak sa Snežnika 1836 i
- treći je poslala Šumska uprava iz Idrije 27. I 1853.

U svome radu o risu Slovenije F. Kos (1929) objavljuje fotografije dva dermoplastička preparata risa i navodi da se ovi nalaze u zbirkama Ljubljanskog muzeja, ali da nije poznato odakle potiču. Sliku jednoga od tih preparata objavio je i Kappus (1933a) (vidi sl. 2). Mogućno je da su to primerci sa Snežnika iz 1836. i iz Idrije iz 1853. godine. Prema jednom zapisniku od 17. II 1836. Muzej iz Ljubljane dao je jednoga risa nekom Huebneru u Klagenfurt (Celovec) u zamenu za neke ptice. Postoji mogućnost da je to bio preparovani primerak iz Škofje Loke iz 1824. godine koji je, možda, bio lošije urađen, pa je posle primitka lepog primerka sa Snežnika početkom 1836, po običaju koji je onda vladao u ovakvim zbirkama, ovaj »atipični« ili lošije urađeni preparat iz Škofje Loke predat dalje u zamenu za ptice, koje su u zbirci muzeja nedostajale. Primerak sa Snežnika svakako je bolje odgovarao, pa je zadovoljni kustos Freyer, posle primitka gotovog preparata, ujesen iste godine slao onaj izveštaj da je »zbirka sisara iz Kranjske postala kompletna«.



Sl. 2. Dermoplastički preparat risa iz Slovenije, koji postoji u Prirodoslovnom muzeju u Ljubljani. (Po Kappusu 1933a.)

Abb. 2. Stopfpräparat eines Luches aus Slovenien, Naturh. Museum in Ljubljana. (Nach Kappus 1933a.)

Sem ovih su se svojevremeno, po Kosu (1929), čuvali još neki primerci risa u Sloveniji. Jedan dermoplastički preparat bio je u Ljubljani u »Giontinijevoj zapašćini«, ali je već 1929. godine bio iz-

gubljen. Jedna lobanja se nalazila u školskoj zbirci državne realke u Ljubljani i Kos je objavio njenu sliku. Drugi jedan dermoplastički preparat risa postojao je u Kosovo vreme u školskoj zbirci državne realke u Mariboru. Poreklo ovih primeraka nije bilo poznato.

RIS U HRVATSKOJ

U Hrvatskoj je ris takođe istrebljen u prošleme veku, ali o tome ima samo uopštenih, odnosno malo konkretnih podataka. Dokaznih primeraka nema.

Pred sam kraj prošloga veka pisao je Mojsisovics (1897), da se ris kao velika retkost još nalazi u Hrvatskoj i Slavoniji. »Nekoć bijaše za šume oko Risnjaka uz međeda najznamenitija, ali i najznačajnija životinja ris (*Lynx lynx*), od kojega je valjda i poteklo ovoj planini ime (Priroda, Zagreb 27 (1937): 312—315). Po Koritniku (1961) se stari lugar Štefan Štimac iz Čabra seća da je »u njegovo doba«, što treba da znači negde oko 1887, kada je odstreljen poslednji ris na Snežniku. bilo risova i na Risnjaku. Oko 1900. godine se još verovalo da, sem na Risnjaku (1528 m), ris još živi između Velebita i V. Kapele (Bijele Stijene — 1533 m, V. i M. Javornica — 1375 m), zatim na Velebitu (Hajdučki Kukovi — 1650 m, Kozjak — 1620 m, Štirovača: Franjkova, Tadijeva, Šatorina — 1624 m). Međutim, to nije bilo tačno. Energične potrage direktora muzeja u Zagrebu S. Brusine, a posle njega i M. Hirtza da, uz pomoć ondašnjih vlasti, dođu do nekog dokaznog primerka za njihove zbirke, ostale su bez rezultata. Docnija ispitivanja pojedinih istraživača na Velebitu, V. i M. Kapeli (Wettstein 1928, Poljak J. 1925) mogla su samo ustanoviti da risa na tim terenima odavno više nema. Pászlavskijev (1918) podatak o ulovu jednog risa 1909. »in Regione Croatica« zasniva se na tretiranju podataka lovačke statistike (Vadászlap 1911) koji su, po svojoj prilici, bili netačni.

Poslednji ris u Hrvatskoj, sudeći prema veoma pedantnom proveravanju Hirtza (1927a), odstreljen je 1886. godine kod mesta Smolik između Jasenka i Gomirja na V. Kapeli, a od ruke Mate Segota, šumskog radnika iz Vlaka na Velebitu. Nepismeni Mate dao je veoma impresivan opis zveri koju je odstrelio: Ris je »pegućav, risast... visok je na nogama, ima široku glavu, čupere na ušima, i kratak rep«. Takvim opisom otklonio je svaku sumnju da je odstrelio risa, koga u ono vreme većina lovaca u Hrvatskoj više nije poznavala. Kožu je odmah prodao za 5 forinti.

Kod Mojsisovicsa (1897) možemo naći podatak da je 1882. godine pao jedan ris u okolini Bjelovara (Slavonija). Međutim, Ettinger (1857), dobar stručnjak i poznavalac životinja i divljači u Slavoniji sredinom prošloga veka više ne navodi risa za Slavoniju, već napominje sledeće: »Pripovijeda se, da ih je još i sada po gđekog viditi po šumah hrvatske Krajine po planinskih za-bitih krajevih, ali i to već riedko«.

RIS U BOSNI I HERCEGOVINI

O risu u Bosni i Hercegovini takođe imamo veoma malo podataka, ali je sačuvano nešto dokaznih primeraka.

U Zoološkom muzeju Humboldt-ovog Univerziteta u Berlinu postoje tri lobanje risa, koje nose oznaku »Bosnien«, a kolektor im je Dr R. Stimming (Sen.). Dve (№ 94.197 i 94.198) potiču od mladih individua nepoznatog pola i nose oznaku »1909«, a treća (№ 94.199) koja, sudeći po dimenzijama i razvijenosti koštanih grebena, odgovara odraslom mužjaku, nosi oznaku »1911« (sl. 3). Nije poznato da li se označeni brojevi odnose na godinu otkupa (»akvizicije«) ili na godine odstrela ovih primeraka. Takođe se nije moglo saznati iz kojih krajeva Bosne potiču ove lobanje, ni kako je Stimming došao do njih, od koga ih je nabavio. Stimming je bio samo kolekcionar prirodnih retkosti, koje nije obrađivao niti je o njima šta pisao. Može se pretpostaviti, sudeći prema nekim drugim svedočanstvima o pojavi risa, da navedene godine mogu biti prihvaćene kao godine odstrela i da ovi primerci potiču iz planinskih područja istočne Bosne, a koja leže uz Drinu gde je, po svojoj prilici, ris u Bosni najduže živeo.

Od svedočanstava o pojavi risa u Bosni i Hercegovini, navešćemo prvo Trojanovićevo (1927), koji piše, ne iznoseći ni izvora niti bliži lokalitet, da je poslednji ris u Bosni ubijen 1876. godine.

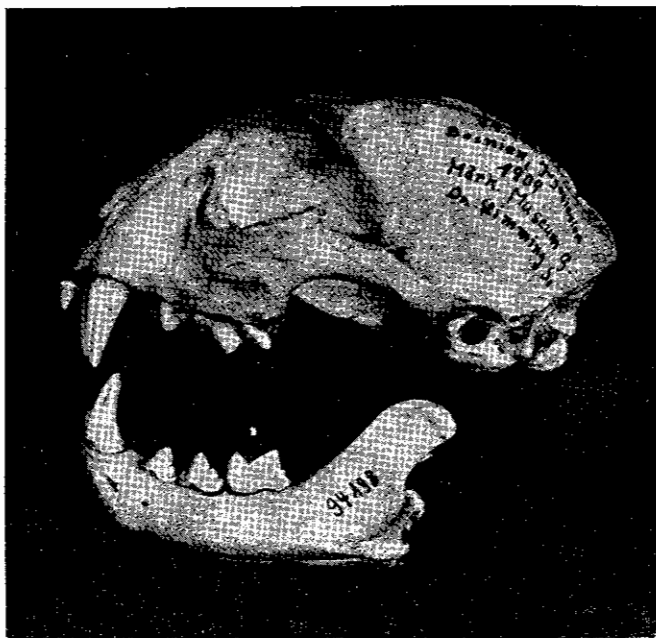
Međutim, u zapadnoj Bosni, a pogotovu u istočnoj, ris je živeo i posle ove godine. Po usmenoj izjavi sekretara Prirodnjačkog muzeja u Beogradu D. Džepine, poreklom Grahovljaka, živeo je ris još oko 1885. godine u planinama oko Bosanskog Grahova. Njegov otac, Risto, koji je rođen 1872. godine, pričao mu je da je kao mladić čuvao ovce u planini Uilici i u tim prilikama slušao »strašnu dreku risa od koje se gora tresla« i da je »na zemlju padao kada ris drekne«.

Za zapadnu Bosnu nalazimo podatke o poslednjem risu kod Koritnika (1961). On piše da je prema svedočanstvu magistra Wander-Welt (sen.) iz Hrv. Kostajnice poslednji ris ubijen 1886. na brdu Balj (359 m), koje se nalazi kod Bosanske Kostajnice.

Za istočnu Bosnu piše Živančević (1956a) da je risova bilo nekada na Sarganu, sudeći bar prema narodnoj pesmi »Relja Bošnjani i lavica«:

»Na Sarganu zvjerke svakojake:
Ima srna, a ima košuta,
Ima risa, a ima međeda...«

Zanimljivi su navodi Mojsisovicsa (1897) o risu u istočnoj Bosni: »I u Bosni se on pojavljuje, iako retko«. Baron Sedlitzky video je u jesen 1883. jedan izvanredno lep primerak u oblasti Drine kod sela Lešanji i zvorničkom srezu. Češće treba ova, od Bosanaca »ris« ili »rizvan« (tigar) nazivana životinja, po istome svedoku, da se pojavljuje kod Tare, odnosno kod crnogorske granice«. Napominjemo da se selo Liješanj nalazi oko 12 km (u pravoj



Sl. 3. Lobanja mladog (gore) i starog (dole) risa iz Bosne. Zbirka Priir. muzeja na Humboldt-Universität u Berlinu. (Foto Đ. Mirić.)

Abb. 3. Schädel eines jungen (oben) und alten (unten) Luchsexemplares aus Bosnien. Sammlung des Museums für Naturkunde an der Humboldt-Universität zu Berlin. (Foto Đ. Mirić.)

liniji) južno od Zvornika, a na levoj obali donjeg toka Drinine pritoke Drinjače. Ono »kod Tare« verovatno se odnosi na reku Taru, a ne na planinu. Flöricke (1927) tvrdi da je početkom devedesetih godina prošloga veka živeo ris oko Gatačkog polja »na granici Hercegovine«. U tim su, dakle, predelima živeli poslednji risovi u Bosni i stoga valja pretpostaviti da one tri lobanje iz 1909. i 1911. godine, koje se nalaze u Berlinskom muzeju, potiču takođe iz ovih krajeva.

RIS U CRNOJ GORI

Podaci raznih autora o bitisanju risa u Crnoj Gori svode se uglavnom na one koje je dao Führer (1896). »Da se u crnogorskim šumama — kaže on — risova naći može nije nikakvo čudo. Knežević Danilo pokazao mi je divnu kožu risa ubijenog 1890. u Sutormanu. 1894. prilikom dvorskog lova video sam da je gardista oborio risa. Već je ređi«. Ovaj poslednji ris oboren je kod Kolašina, dakle negde na reci Tari.

Jovičević (1917) navodi da je čuo u Moračkoj nahiji »da je neko poodavno tamo gledao samo jednoga risa i taj ga je opisivao u svremu kao risa«.

Po usmenoj izjavi Dinka Kneževića, kustosa Muzeja šumarstva i lova u Beogradu, ris se 1972. ponovo pojavio u Crnoj Gori, sada na visovima Visitora iznad Plavskog jezera.

RIS U VOJVODINI

Ris je živeo i na teritoriji Vojvodine. Po Mojsisovicsu (1897), ris ne pripada samo srednjim i visokim planinama nego i ravnicima. Ne samo da se nekada pojavljivao na Vršačkim brdima, gde u susednim Banatskim planinama u Rumuniji i danas živi, već i u ravnicima, o čemu nam može svedočiti i nedavna pojava jednog risa u niziji rumunskog dela Banata.

Navodi o postojanju risa u Fruškoj gori krajem prošloga veka i njegovom istrebljivanju početkom ovoga, zasnivaju se na lošem prevođenju Mojsisovicsa (1897) i na neispravnim lovnim statistikama iz 1897, 1898, 1904. i još nekih godina toga vremena. Mojsisovics 1897. godine navodi da prema starom Landbecku »u teško pristupačnim šumama Fruške gore nesumnjivo« ima risova. Previđeno je da to svedočanstvo potiče iz 1843. godine, te se nikako ne može odnositi na kraj prošloga veka, kada ga Mojsisovics donosi. Za navedene podatke lovačkih statistika utvrdio je Hirtz (1927a), da se pod nazivom »ris« u stvari radi o divljim mačkama. Zaista je, na primer, apsurdan podatak u jednoj od tih statistika, da je u toku 1897. godine samo u Sremu ubijeno osam (sic!) risova. Ovi podaci izgledaju sumnjivi već i stoga, što je već pedeset godina ranije Ettlinger (1857), »c. k. nadzornik šuma Titeleskog bataliona, Karlovačkog i Petrovaradinskog magistrata« — dakle, odlični šumarski i lovni stručnjak, koji je službeno radio na

navedenim terenima — pisao za risa u Sremu sledeće: »U naših predjelih bilo je nekoč ovih zvierova dok su šume veće i gustije bile, a sela naša manja«. Uzimajući ovo u obzir, može se lako doći do ključka da ne stoji ni tvrdnja *Paszlavs k o g* (1918) u »Fauni Regni Hungariae«, da je utvrđeno da ris još živi u Fruškoj Gori.

RIS NA TERITORIJI UŽE SRBIJE

Nekadašnja populacija risa u užoj Srbiji bila je preko planina Tare i Zlatibor povezana sa populacijom sa one strane Drine, u Bosni, a preko Kopaonika i Golije sa populacijom na Prokletijama i Šari, gde ris i danas živi, zatim preko Stare planine sa populacijama u Bugarskoj i preko Kučaja i Miroča sa populacijama na severnoj strani Đerdapa, gde ris takođe postoji i danas.

O nekadašnjem postojanju risa u zapadnoj Srbiji ima nekih svedočanstava. *Milićević* (1876) navodi da je u njegovu doba u užičkom okrugu Kneževine Srbije još postojao pokoji ris.

Pančić (1869a) u svome ključu za određivanje sisara Srbije navodi risa (»ris, *F. lynx L.*«), ali bez uobičajenih napomena gde živi, kako je to obično činio za druge vrste, koje su tada živele u Srbiji. On tu iznosi samo ključne karaktere: »Uši na vrhu, sa bagljom od dužih dlaka, odeća zgor žućkasta, ozdo beličasta, sa retkim mrkim mrljama, rep na vrhu crn, d. tela 100, repa 15 s. m.« Međutim, u radu »Kopaonik i njegovo podgorje«, *Pančić* (1869b) piše da na Kopaoniku »ima gdekoji jelen i ris«, ali da će ubrzo nestati pošto »i malo čobanče pušku za pojasom nosi«. *Dokić* (1883) takođe navodi risa u svome analitičkom ključu sisara Srbije, ali ni jednim slovom ne spominje zašto ga navodi i gde još živi.

Još ranije, oko 1800. je ris sa rumunske strane dolazio sasvim blizu obale Dunava u oblasti Đerdapa, to jest do Mehadije, koja leži svega nekoliko desetina kilometara severnije od V. Štrpca i planine Miroč (*Mojsisovics* 1897). (Dunav, kada je zimi zaleđen, nije pretastavljao za risa nikakvu prepreku.)

Međutim, jedini sigurni podatak o vremenu istrebljenja risa u užoj Srbiji odnosi se na Staru planinu, koja leži na granici prema Bugarskoj. Zahvaljujući *S. Draganoviću* (1897a i 1897b) i njegovim člancima znamo da je na Staroj planini u Toplom Dolu opštinski šumar *Đorđe Pešić* na mestu Grujin (Medvedov) vrh uhvatio 1890. u gvožđa tri risa, a 1893. još jednoga. Kožu ovog poslednjeg risa iz Srbije, prodao je *Pešić* u Pirotu za 10 dinara, dok je za njegove kandže dobio 18 dinara.

Čulo se da je u pirotskom okrugu ubijen po jedan ris i 1900. i 1902, ali to nije potvrđeno. Po *Hirtzu* (1927a) neki *Wildschutz* video je 1904. godine tragove jednoga risa u snegu u području srpsko-bugarske granice na Staroj planini. Posle toga je i ovde sve zamuklo o risu.

Zakon o lovu u Kneževini Srbiji, koji je izdat 16. VII 1898. godine, ne spominje risa.

Nešto docnije Ministarstvo unutrašnjih dela u Beogradu izdaje 13. XII 1902. raspis svim okružnim načelstvima u kome im preporučuje da naredi ili nastoje da se lepi primerci životinja koje padnu u hajkama pošalju Muzeju Srpske zemlje u Beogradu. U raspisu se daju detaljna uputstva kako životinje valja pripremiti i slati, te na kraju obraća posebnu pažnju na risa. U ovome raspisu, u vezi risa, doslovice stoji sledeće:

»Obraća se naročito pažnja na naše visoke krajeve (knjaževački i pirotski), koji se graniče Bugarskom. U visokim bugarskim planinama pored medveda, kurjaka, divljih svinja živi ris, koji po kašto i nami prelazi i koji je poslednjih godina u dva maha ulovljen u pirotskom kraju.«

»Da u buduće ova dragocena retkost ne bi za muzej propala, neka načelstvo naredi i nastane, da se odmah ubijena životinja pribavi i muzeju cela (bez paranja) pošalje.«

»Preporučujem načelstvu, da ono odmah saopšti svima policijskim i opštinskim vlastima u okrugu i da se sa njima prema izloženom tačno upravlja.«

I pored ovako energičnog zalaganja najviših državnih vlasti, muzej nije došao do risa sa Stare planine, niti se na teritoriji uže Srbije o njemu dugo više ništa nije čulo. Tek 1949. godine pao je jedan zalutali primerak u okolini Vranja (*Živančević*, 1956a).

RIS U OBLASTI KOSOVA I METOHIJE

U oblasti Kosova i Metohije ris i danas postoji, ali je njegov areal ograničen samo na planinska i visokoplaninska područja, koja su pokrivena šumom. To su, pre svega, svi delovi planine Šare počev od Kačaničke klisure ka zapadu preko Bukovika do vrha Ljuboten (2499 m), a odavde duž severnih padina glavnog planinskog bila do Prizrena, a dalje prema jugu njenim zapadnim padinama, kao i na prostoru između Šare i jugoslovensko-albanske granice sve do planine Korab (2764 m). Češće nego na samoj Šari, čijim glavnim grebenom protiče granica između Kosova i Makedonije, susreće se ris na severnim ograncima ove planine, na planinama Ošljak (2212 m), Kodža-Balkan (2092 m), Žar (1694 m), Jezeračke (1631 m) i Nerodimske (1523 m) planine. Risa ima i na planinama zapadno od Metohije na planinama Koritnik (2394 m) i Paštrik (1989 m), koje se nalaze na jugoslovensko-albanskoj granici. Tu on naseljava i povezani planinski kompleks koji nazivamo Prokletije, uključujući i granke koji se nalaze na granici prema Crnoj Gori i Sandžaku: Hajla (2400 m), Štedin (2272 m), Maja Rusolija (2381 m) i Žljeb (2352 m), a možda i Mokru Goru (2155 m).

U vreme koje je neposredno predhodilo Drugom svetskom ratu, ris je na Kosovu bio potisnut sa nekih perifernih delova areala, na primer, sa Prokletija, Jezeračkih i još nekih planina. Populacija se održavala samo na istočnim padinama Ljubotena u šumama Bukovika, zatim u šumom obraslim delovima Kodža-Balkana iznad sela Mušutište (u gudurama Rusenice, 1456 m) i u nepristupačnim delo-

vima oko planine Cviljen (1381 m) južno od Prizrena. Preko glavnog grebena Šare (2760 m), Rudoke (2622 m) i Vraca (2282 m). populacija risa na Kosovu je u vezi sa populacijom u zapadnoj Makedoniji, a preko planina na jugoslovensko-albanskoj granici sa populacijom u Albaniji.

O postojanju risa na području Kosova i Metohije svedoči više dokaznih primeraka po muzejima i čitav niz svedočanstava o odstrelu, o susretu sa risovima i zapažanju njihovih tragova.

Prvi dokazni primerak risa sa Kosova postojao je u Muzeju Srpske zemlje (danas Prirodnjački muzej) u Beogradu. To je bio dermoplastički preparat jednog risa sa Šare iz okoline Prizrena (sl. 4). Izradio ga je muzejski preparator Dobrivoje P. Stojadinović 1912. godine. Kožu je Muzeju poklonio rektor prizrenske bogoslovijske škole Stevan Dimitrijević, a kupljena je 3. III 1912. u Prizrenu. Prema tekstu ispod fotografije ovog preparata, koju je objavio kustos Dušan Stojićević (1923), ovaj ris poticao je sa Šare. Preparat je nestao za vreme Prvog svetskog rata.

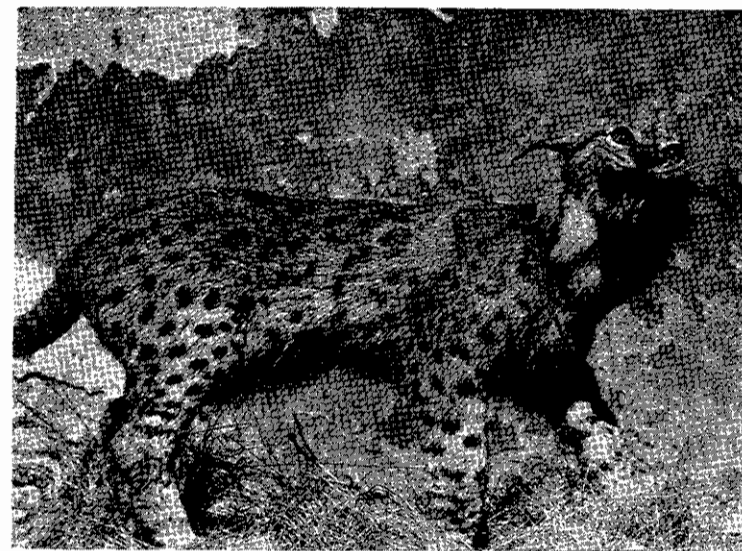


Sl. 4. Dermoplastički preparat risa ulovljenog 1912. godine na Šar-planini kod Prizrena. Nekada u Prirodnjačkom muzeju u Beogradu. (Rad i fotografija preparatora Dobrivoja P. Stojadinovića od 2. IV 1912. godine.)
Abb. 4. Stopfpräparat eines Luchses der 1912 im Šara-Gebirge bei Prizren erlegt wurde. Einst im Naturh. Museum in Beograd. (Ausgearbeitet und fotografiert von dem Präparator Dobrivoje P. Stojadinović am 2. 4. 1912.)

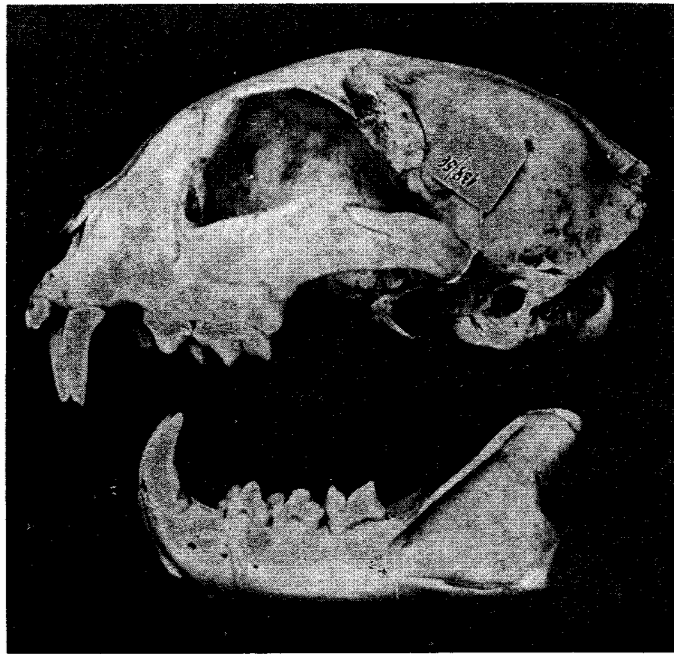
Drugi jedan dermoplastički preparat mužjaka risa, koji se nalazi takođe u Prirodnjačkom muzeju u Beogradu, potiče od risa koji je 20. III 1920. uhvaćen na Kodža-Balkanu kod manastira Sv. Trojice, iznad s. Mušutište. Koža ovog primerka kupljena je 27. III 1920. godine od prizrenskog ćurčije Arse Arsića. Po pričanju starog muzejskog preparatora »Čika Doše« Stojadinovića, ovaj ris je ulovljen u gvožđa i tom prilikom su mu otsečene šape. Da bi sakrio ovaj nedostatak, preparator ga je postavio u travu (sl. 5). Lobanja je bila pripremljena za ugrađivanje u dermoplastički preparat, ali to nije učinjeno, te se u fragmentima (otsečene vilice i u njima gornji i donji nizovi zuba) čuva u zbirci Muzeja.

U zbirci Prirodnjačkog muzeja u Beogradu čuva se i jedna cela lobanja (sl. 6) i oštećena koža ženke risa, koji je 25. II 1946. tojagama umlaćen kod s. Skorobište na padinama Kodža-Balkana. Neštećenu lobanju je jedan meštanin iz Skorobišta godinama držao u odžaku, pa ju je 1956. poklonio Muzeju. Danas je ona lepo očišćena i izbeljena. Koža istog primerka dobijena je od stanice za otkup krzna u Prizrenu.

U Prirodnjačkom odeljenju Muzeja Kosova u Prištini čuva se lobanja (sl. 7) i dermoplastički preparat glave sa vratom i prednjim nogama (drugi delovi kože nisu sačuvani) jedne ženke risa, koja je 1962. godine pod neobjašnjenim uslovima dokrajčena u Nerodim-



Sl. 5. Dermoplastički preparat mužjaka risa, koji je 20. III 1920. godine uhvaćen na Kodža-Balkanu kod manastira Sv. Trojice iznad sela Mušutište. Zbirka Prir. muzeja u Beogradu. (Foto Đ. Mirić.)
Abb. 5. Stopfpräparat eines Luchsmännchens, dass im Gebirge Kodža-Balkan (Kosovo) bei dem Kloster Sv. Trojica oberhalb des Dorfes Mušutište bei Prizren am 20. 3 1920 gefangen wurde. Sammlung des Naturh. Museums in Beograd. (Foto Đ. Mirić.)



Sl. 6. Lobanja ženke risa, koja je 25. II 1946. ubijena na Kodža-Balkanu kod sela Skorobište. Zbirka Prir. muzeja u Beogradu. (Foto Đ. Mirić.)

Abb. 6. Schädel eines Luchsweibchens, dass auf dem Gebirge Kodža-Balkan (Kosovo) bei dem Dorf Skorobište bei Prizren am 25. 2. 1946 erschlagen wurde. Sammlung des Naturh. Museums in Beograd. (Foto Đ. Mirić.)



Sl. 7. Lobanja ženke risa, koja je 1962. godine ubijena u Nerodimskim šumama. Zbirka Zoološkog odeljenja Muzeja Kosova u Prištini. (Foto. Đ. Mirić.)

Abb. 7. Schädel eines Luchsweibchens, dass in den Waldungen des Nerodimlje Gebirges (Kosovo) im Jahre 1962 erlegt wurde. Sammlung der Zool. Abt. des Museums von Kosovo in Priština. (Foto Đ. Mirić.)

skim šumama. Lobanja je bila 1967. prikazana na Sajmu lova i ribolova u N. Sadu i kao trofej je ocenjena sa 24,50 poena i dobila I zlatnu medalju.

U Muzeju u Prištini čuva se i dermoplastički preparat jednog risa »sa Šare«, koji je takođe prikazan na Sajmu u N. Sadu.

O postojanju risa na Kosovu svedoči nam i čitav niz svedočanstava. Ovi podaci relativno su novijeg datuma i potiču iz godina ovoga veka.

U šumovitom predelu na padinama od Ljubotena prema Kačaniku, koji se naziva Bukovik, a na području sela Straža, Kotlina i Globočica K a p p u s (1933a) je zimi 1932/33. na snegu pratio tragove od 2 ili 3 primerka risa. Po istome autoru ubijen je 1928. jedan ris kod s. Straže, a on lično je (K a p p u s 1932) pratio trag jednoga risa pod Ljubotenom i našao mesto gde je ovaj rastrgao zeca. P r i b i ć (1953) je, u okviru jedne ankete u vezi brojnosti divljači u Srbiji, od sreza Uroševac dobio obaveštenje da u lovištu Šara-Bukovik žive tri primerka risa. Postojanje risa u Bukoviku navodi i Ž i v a n ć e v i ć (1956b) u dopunama II izdanja »Brema«.

Planine oko Siriničke župe — severne padine Šare, Ošljak, Kodža-Balkan, Jezeračke i Nerodimske planine — danas su, kao i u prošlosti, najbogatije stanište risa na Kosovu.

Na severnim padinama Šare su u šumama oko Muržičke reke iznad sela Brezovice 1954. godine nađeni tragovi risa kod jedne usmrćene srne. Lokalni lugari i meštani su mi 1956. i 1973. takođe potvrdili prisustvo risa u ovim šumama. Tragovi risa nađeni su 1955/56. godine i nešto zapadnije, u šumskom predelu Careva Livada na severnim padinama Šare. Za lokalitet Careva Livada mi je potvrđeno prisustvo risa od mesnih lugara i lovočuvara i 1973. godine.

U šumovitoj dolini potoka Suva Reka, koji teče od Prevalca do s. Jažince, gde se uliva u Lepenac, ubijen je 1956. jedan ris. U Suvoj Reci ispod Prevalca ubijen je jedan ris i 1965. godine i za njegovo kržno N a u m o v (1965) piše da »nema upadljive pege«. Jednom meštani iz Brezovice je početkom jula 1973. u Suvoj Reci ris izašao noću na drum pred automobilske farove.

Na samom Prevalcu i u susednim šumama i krševima Popovo Prase (Ošljak), ris se 1973. takođe primećivao. Za Prevalac je 1965. risa naveo i Naumov.

Tragovi risa nađeni su zime 1955/56. na snegu pored reke Lepenac na 2 km uzvodno od s. Sevce, zatim i u Jažinačkim šumama.

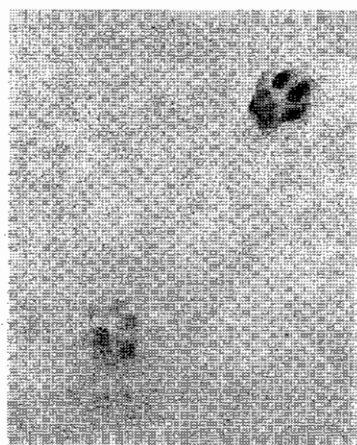
U ovome predelu je već i pre rata bilo risova. Jedan je kod sela Vrbeštice ubijen 1938. godine. Bio je napadnut od tri psa, na što su dotrčali seljaci i dotukli ga. Koža ovoga risa prodana je u Skoplju za 300 dinara.

Da risa ima na Kodža-Balkanu zna se poodavno, a izgleda da je u području ove planine stalno bio prisutan, odnosno da tu nikad nije bio potpuno istrebljen. Prilikom terenskog rada na ovoj planini

lično sam, zajedno sa dr. S. D. Matvejevim, u mekome snegu 17. V 1956. pratio trag jednog risa kroz šumu na lokalitetu Ravna Gora (sl. 8). Tragovi su vodili kroz šumu smreke, u kojoj je u to vreme bilo velikih tetrebova, zatim kroz šumu bora krivulja, gde je ris napadao jedan čopor divljih svinja različite starosti, ali bez uspeha. Dalje je trag praćen iznad gornje šumske granice na stenovitom grebenu Ostrovice (2092 m) (vidi sl. 9). Grebenom je ris prošao iznad postrojenja rudnika Jezerine u pravcu šume bora munike Malo Borče, koja se nalazi iznad sela Vrbeštica. Prema izjavi lovočuvara i lugaara viđeni su u toku zime 1955/56 tragovi risa na lokalitetu Malo Borče više puta.

Na zapadnim i severnim padinama Kodža-Balkana takođe se ris susreće češće. Iz ovoga kraja potiče dokazni primerak koji je montiran u travi, a koji je uhvaćen 20. III 1920. kod manastira Sv. Trojice iznad sela Mušutište. Kod s. Skorobišta ubijen je 25. II 1946. ris čija se lobanja i koža nalazi u Prirodnjačkom muzeju u Beogradu. U rezervatu Rusenica je 1956. godine risa ubio jedan krivolovac, koji je zbog toga osuđen da plati kaznu od 30.000 dinara (Zaštita prirode, Beograd № 9—1957). U selu Beliše (ili Delovce ?) iznad Mušutišta je, prema izjavi Dušana Andrejevića, direktora ondašnjeg Zoološkog muzeja u Prištini, ubijen 14. I 1959. takođe jedan ris.

Risa na Kodža-Balkanu i Jezeračkim planinama spominje Hirtz već 1927. godine. Kako ga je u pismu obavestio P. Kostić iz Prizrena, bilo je u ono vreme risova u planini Bukova Glava (1673 m)



A



B

Sl. 8. Sveži otisci stopala risa u mekome snegu, nađeni 17. V 1956. na lokalitetu Ravna Gora na Kodža-Balkanu. A) Dole levo — otisak prednje, gore desno — otisak zadnje noge. B) Trag risa i ljudskog stopala. (Foto Đ. Mirić.)
Abb. 8. Frische Luchsspuren im weichen Schnee am 17. 5. 1956 im Gebiet Ravna Gora im Gebirge Kodža-Balkan (Kosovo). A) Unten links — Abdruck der Pranke, oben rechts — Abdruck des Hinterfusses. B) Luchsspuren und Schuhabdruck. (Foto Đ. Mirić.)

i u šumama iznad sela Budakovo, Mačitovo i Mušutište, a iznad poslednjeg i na planini Carevac (Žar pl.).

U Jezeračkim i Nerodimskim planinama bio je oko 1940. godine ris potpuno istrebljen. Tek 1959. godine je opet primećen u Nerodimskim šumama, a tri godine docnije, 1962. je u njima jedan ris »otstreljen ili nastradao« (Naumov 1965). Od ovoga primerka se lobanja i preparovana glava nalazi u Prištini.

Sem Hirtza (1927a), koji je pisao o risu u predelima severno od glavnog grebena Kodža-Balkana, pisao je o postojanju risa u Sinićskoj župi i Kappusa (1933a). Da risa ima na Kodža-Balkanu



Sl. 9. Predeo Ravna Gora na Kodža-Balkanu gde su 17. V 1956. godine praćeni tragovi risa: Granica šume smreke [*Picea abies* (L.) Karst.] i bora krivulja (*Pinus mugo* Turra) sa kamenjarom na severnoj padini neposredno ispod vrha Ostrovice (2092 m) u pozadini. (Foto Đ. Mirić.)

Abb. 9. Gebiet Ravna Gora auf dem Gebirge Kodža-Balkan wo am 17. 5. 1956 Luchsspuren gefunden wurden: Waldgrenze von Fichte [*Picea abies* (L.) Karst.] und Latsche (*Pinus mugo* Turra), mit den steinigen Nord-Abhängen unmittelbar unter dem Gipfel Ostrovica (2092 m) im Hintergrund. (Foto Đ. Mirić.)

i u Rusenici (Mušutiške šume) možemo pročitati i u drugom izdanju »Brema« (Živančević, 1956b). Po podacima koje je objavio Pribić (1953), bilo je tada u srezu Suva Reka, odnosno na Kodža-Balkanu, 4 komada risa. Na Jezeračke planine se ris, po Naumovu (1965), doselio nakon prestanka velikih eksploatacionih radova u šumama. Isti autor navodi da je 1965. godine u Jezeračkim planinama živelo 4 komada risa, a 1972. godine (Naumov, 1972) »manje nego na Prokletijama«, odnosno manje od 15 primeraka.

Predeli na padinama Šare oko Prizrena — Sredačka župa između Šare i Ošljaka, zatim Opolje i Gora na zapadnim padinama Šare — takođe su stalno stanište risa. Svojevremeno je bila prava senzacija, kada je Prirodnjački muzej u Beogradu 3. III 1912. godine iz Prizrena dobio risa sa Šare. Hirtz (1927a) objavljuje svedočanstva P. Kostića iz Prizrena, po kome ris u to vreme još živi na Šari od Ljubotena do Koraba i da seljaci svake godine donose u Prizren 4 do 5 koža risa na prodaju. Daju ih po 800—1000 dinara po komadu. Posebno se ističe s. Ljubičevo na dva časa hoda južno od Prizrena, koje se nalazi na južnim padinama planine Cviljen (1381 m). Prisustvo risa u šumama oko Prizrena potvrđuje i Kappus (1933a). Prema vestima u novinama »Politika« od 26. IV 1932. i 7. II 1934. ubijen je u gorskom srezu sredinom aprila 1932. jedan i početkom februara 1934. godine još jedan ris.

Posle Drugog svetskog rata je 1949. godine otkupljeno još 4 do 5 koža risa na otkupnim stanicama oko Prizrena (Živančević 1956a). Na Opolju je januara ili februara 1956. ubijen ris u Kapranskoj reci, opština Belobrod, srez gorski (Dragaš). Tom prilikom je kerovima praćen trag i ris ubijen štapom. Nešto docnije je ris zapažen i kod s. Kruševo koje se nalazi uz jugoslovensko-albansku granicu južno od Dragaša. Ovaj ris dolazio je preko granice i vraćao se opet u Albaniju.

Pribić 1953. godine ne iznosi da je dobio podatke o prisustvu risa na teritoriji gorskoga sreza.

U zapadnom delu Metohije ris je danas nastanjen na planinama Koritnik, Paštrik i Prokletije.

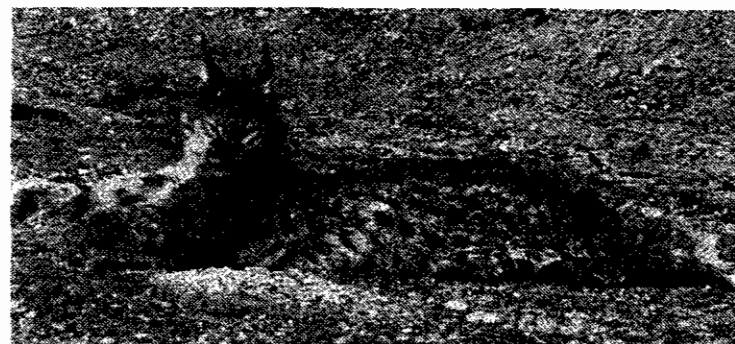
Na planini Koritnik je jedan ris odstreljen 1955. godine kod s. Žur, a u februaru 1956. zapažen je jedan kod obližnjeg s. Vrbnica, koje se nalazi na levoj obali Drima uz samu granicu.

Na planini Paštrik, po Živančeviću (1956b), takođe ima risa. Jedan seljak krivolovac odstrelio je ovde 1963. godine jednog risa kod s. Zjum. Ris mu je zaklao bio četiri jagnjeta (Naumov, 1965).

Ne zna se kada je ris nestao na Prokletijama, jer se iz vremena pre 1945. godine nikada nije spominjao sa ove planine, iako ga je i na njoj ranije romalo biti.

Posle 1945. godine u izveštajima o divljači na Prokletijama takođe nije pominjan ris. Pribić (1953), na primer, takođe nema podataka o risu na Prokletijama. Tek 1956. godine Živančević u

komentarima uz »Brema« navodi da risa ima i na Prokletijama i Mokroj planini. U drugom jednom radu je Živančević (1956a) određeniji i navodi risa za Prokletije na Dečansko-Junićskim planinama, na Koprivniku, kod mesta Babaloć i u Albanskom potoku više Kožnjarske Bistrice. Ovaj autor lično je video risa u Albanskom potoku 1954. godine (Živančević 1956c). Prema jednoj usmeno izjavi, on je utvrdio prisustvo risa avgusta 1958. godine i na planinama Štedin i Žljeb. U ovom predelu je ris zaklao 2 ili 3 ovce i nađeni su mu tragovi. Docnije, Matvejev i Todorović (1962)



Sl. 10. Mlada ženka risa, koja je u januaru 1964. godine ostreljena pored Ločanske Bistrice na području planine Prokletije. (Po Naumovu 1965.)
Abb. 10. Junges Luchsweibchen dass neben dem Fluss Ločanska Bistrica im Prokletija-Gebirge (Kosovo) im Januar 1964 abgeschossen wurde. (Nach Naumov 1965.)

navode da, sem na nekim planinama Kosmeta, ris živi »i u graničnom području sa Sandžakom«.

Po Naumovu (1965), primećeni su u proleće 1963. godine pored Ločanske Bistrice tragovi risa na snegu, a u januaru 1964. je ovde odstreljena mlada ženka uz koju su viđena još tri odrasla primerka. Ovaj autor objavljuje i fotografiju odstreljenog primerka risa iz Ločanske Bistrice (sl. 10). Na ovoj fotografiji vidi se da je krzno ovog primerka imalo intenzivno obojene i krupne pege. Docnije Naumov (1972) navodi da u lovištima Dečansko-Junićskih planina ima 15 primeraka risa.

Prema različitim procenama bi kretanje brojnog stanja risa na planinskim i visokoplaninskim lovištima na Kosovu i Metohiji moglo u posleratnom periodu izgledati ovako: 1953. (po Pribiću) bilo je tu 7 primeraka (Kodža-Balkan — 4, Šara-Bukovik — 3); 1965. (po Naumovu) bilo je 27—30 primeraka (Šarska lovišta — 20; Jezeračke planine — 4, Dečansko-Junićske planine — ?); a 1972. (po Naumovu) bilo je oko 65 primeraka (Šarska lovišta — 40, Nerodimsko-Jezeračke pl. — manje od 15, Dečansko-Junićske planine — 15) risova.

RIS U MAKEDONIJI

U Makedoniji je danas ris svakako najbolje očuvan na Balkanskom poluostrvu. I ovde je on, kao i na Kosovu, rasprostranjen samo na velikim planinskim masivima, i to u zapadnoj Makedoniji, odnosno na prostoru između reke Vardar i jugoslovensko-albanske granice. U istočnoj Makedoniji je ris istrebljen.

Svi dokazni primerci makedonskog risa potiču iz zapadne Makedonije.



Sl. 11. Dermoplastički preparat mužjaka risa, koji je 2. I 1924. uhvaćen u gvožđa na ataru sela Capari, koje se nalazi na podnožju Pelistera. Na ovom primerku dobro su izražene tamne mrlje na krznu. Zbirka Prir. muz. u Beogradu. (Foto Đ. Mirić.)

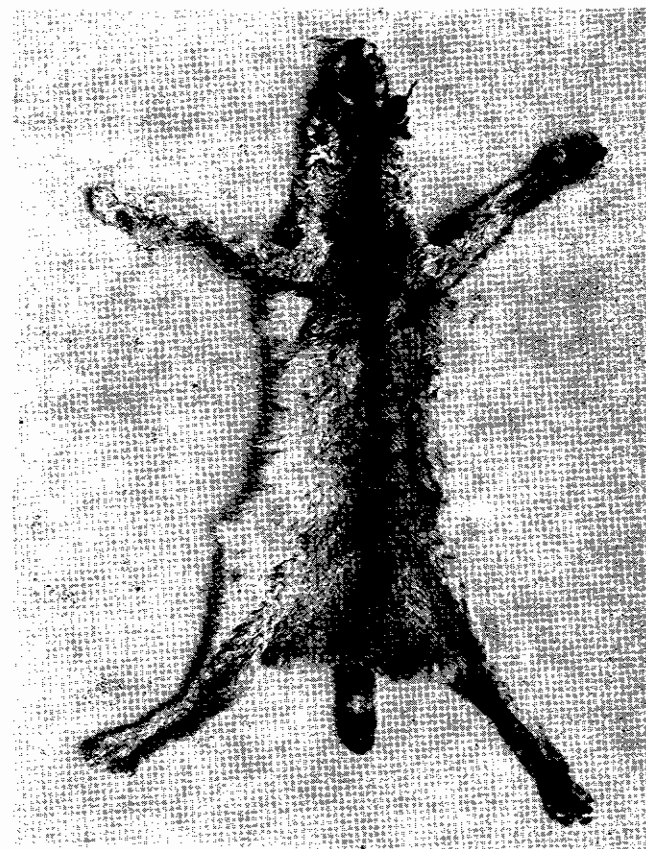
Abb. 11. Stopfpräparat eines Luchsmännchens dass auf dem Gebiet des Dorfes Capari am Nordfuss des Gebirges Baba (Pelister) in Südwest-Makedonien am 2. I. 1924 in einer Eisenfalle gefangen wurde. An diesem Exemplar sind die dunklen Fellflecke gut ausgeprägt. Sammlung des Naturh. Museums in Beograd. (Foto Đ. Mirić.)

Godine 1914. nabavio je tadašnji Muzej Srpske zemlje u Beogradu kožu jednog risa, koji je bio ubijen u ataru s. Leunovo na severnom podnožju planine Bistre, na istočnoj obali današnjeg Mavrovskog jezera. Ovaj primerak nije sačuvan.

Danas u Prirodnjačkom muzeju u Beogradu stoji dermoplastički preparat sa ugrađenim delovima lobanje mužjaka risa koji je 2. I 1924. uhvaćen u gvožđa u ataru s. Capari na severnom podnožju Pelistera (sl. 11). Jednu fotografiju ovoga primerka objavio je već i Hirtz (1927a). Na krznu se vide jasno izražene krupne pege.

Sem dermoplastičkih preparata nalazi se u Prirodnjačkom muzeju u Beogradu koža jedne ženke risa, koju je 28. I 1962. Blagoje Krstonoski ulovio u predelu Vlaški Rid na planini Mazator (1519 m), ogranku Plakenske planine. Na ovome krznu (sl. 12) pegavost je veoma slabo izražena; pege su male i jedva vidljive, naročito na bokovima i leđima, dok su duž donje ivice bokova i na nogama pege jedva nešto bolje vidljive.

Prirodnjački muzej u Skoplju poseduje lobanju risa, uz koju nisu sačuvani bliži podaci o poreklu, ali za koju se zna da potiče

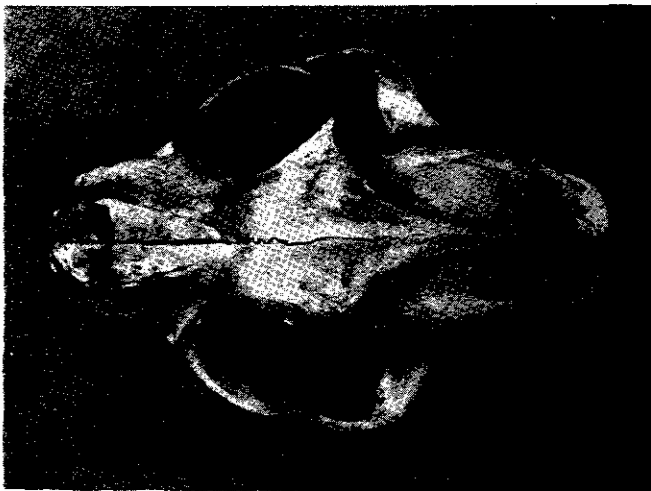


Sl. 12. Krzno ženke risa koja je 28. I 1962. godine ulovljena u predelu Vlaški Rid na planini Mazator, ogranku Plakenske planine. Na ovom primerku su veoma slabo izražene tamne mrlje na krznu. Zbirka Prir. muzeja u Beogradu. (Foto Đ. Mirić.)

Abb. 12. Fell eines Luchsweibchens dass im Gebiet Vlaški Rid auf dem Mazator — einem Ausläufer des Gebirges Plakenska planina, Südwest-Makedonien, am 28. I. 1962 erlegt wurde. An diesem Exemplar sind die dunklen Fellflecke sehr schwach ausgeprägt. Sammlung des Naturh. Museums in Beograd. (Foto Đ. Mirić.)

negde iz zapadne Makedonije. Sudeći prema dimenzijama lobanje, to je bila ženka (sl. 13).

U Narodnom muzeju »Dr. N. Nezlobinski« u Strugi postoji dermoplastički preparat risa koji je ulovljen na obližnjoj planini Jablanici.



Sl. 13. Lobanja risa (ženke?) iz zapadnih delova Makedonije. Zbirka Prirodnaučnog muzeja u Skopju. (Foto Đ. Mirić.)

Abb. 13. Schädel eines Luchses (Weibchen?) aus West-Makedonien. Sammlung des Naturh. Mus. in Skopje. (Foto Đ. Mirić.)

Najzad, u zbirci Zoološkog instituta i muzeja Bugarske akademije nauka u Sofiji čuvaju se delovi skeleta jednog »šarskog risa« (Atanasov, 1968). Ovaj primerak uhvaćen je bio živ po nalogu St. Karamana, direktora Zoološkog vrsta u Skoplju, godine 1938. (»četiri godine pre 1941.«) negde na Šari. Godine 1941. je ovaj primerak uginuo i zakopan u parku, ali je posle dve nedelje ekshumiran, a lobanja i skelet, posle preparovanja, preneti su u Muzej u Sofiju. Bureš (1941) je premerio lobanju ovog »šarskog risa« i po dobijenim dimenzijama utvrdio da balkanska populacija risa pripada vrsti severnog risa, *Lynx lynx* L. Bureš je 1941. godine objavio i fotografiju (vidi sl. 14) ove lobanje »sa zdravim zubima«, ali ne i njene dimenzije. Lobanja ovog primerka, zajedno sa jednim delom skeleta, propala je 30. 3 1944. prilikom bombardovanja.

Istovremeno je Bureš (1941) objavio i dve fotografije jednog živog primerka drugog »šarskog risa«, koji je zajedno sa prvim donet u Zoološki vrt u Skoplje, ali je 1941. zamenjen sa Zoološkim vrtom u Sofiji za jednog »zlatogrivog lava«. I ovaj je primerak uništen 1944. godine.

Svedočanstva o risu u Makedoniji potiču iz godina ovoga veka. Pogledaćemo prvo ona koja se odnose na istočnu Makedoniju, a posle njih ona iz zapadne.

O risu iz istočnih delova Makedonije znamo veoma malo. Kappus (1933a) je bio mišljenja da bi ris i tu mogao živeti, jer i tu iz-



Sl. 14. Lobanja »šarskog risa«, koji je 1938. godine uhvaćen na Šari i do 1941. živio u zoološkom vrtu u Skopju. Danas se od ovog primerka, koji predstavlja holotip *L. lynx balcanicus* Buresch, 1941, čuvaju samo delovi skeleta u zbirci Zool. inst. i muzeja BAN u Sofiji. Lobanja, sa jednim delom skeleta, uništena je 1944. godine. (Po Burešu 1941.)

Abb. 14. Schädel des »Šara-Luchses«, der 1938 auf dem Šara-Gebirge gefangen wurde und bis 1941 im zoologischen Garten in Skopje lebte. Heute sind von diesem Exemplar, das den Holotypus von *L. lynx balcanicus* Buresch, 1941 darstellt, nur Skeletteile in der Sammlung des Zool. Inst. und Museum der Bulg. Ak. d. Wiss. in Sofia aufbewahrt. Der Schädel, mit einem Teil des Skelettes, ging 1944 zu Grunde. (Nach Bureš 1941.)

među Strumice i Delčeva, te na bugarskoj granici, ima velikih šuma kao i na Šari. U godinama od 1924. do 1927. Kappus je u Štipu prodavao kože divljači jednom krznaru, koji mu je pričao, »da iz Strumice, Berova i Carevog Sela (danas Delčevo — prim. aut.) godišnje dobija po pet i više risjih koža«, koje sa ostalim kožama otprema u Solun. Prema tome, u to vreme je na planinama Ogražden (1744 m), Maleševske planine (1744 m), Vlaina (1932 m) i Plačkovica (1754 m), a možda i na planinama Osogovo (2252 m) i Belasica (2029 m) još živio ris. Posle Kappusa se više ništa nije čulo o risu u ovim predelima.

U novije doba je Živančević (1956b) još jednom spomenuo Maleševske planine kao stanište risa, ali je to Šaltanski (1961) opovrgao.

U zapadnoj Makedoniji ris živi uglavnom na južnim i istočnim padinama Šare, zatim na planinama Korab, Dešat i Jablanica uz jugoslovensko-albansku granicu, pa na planinama Bistra, Strogovo, Karaorman, Plakenska i Ilinska planina, Galičica, Baba (Pelister), Nidže (Kajmakčalan) i Jakupica (Solunska Glava). Sve su to veoma visoke planine, najviši vrhovi im premašuju 2000 m, a padine su im i danas još pokrivene velikim kompleksima očuvanih šuma. Iz ovih krajeva, sem već navedenih dokaznih primeraka, o prisustvu risa govore i mnogobrojna svedočanstva.

Najveći planinski kompleks u Makedoniji svakako čini Šara sa Korabom i Bistrom. Dobar deo podataka o makedonskom risu odnosi se na ovo područje. Prema navodima K o m a r e k a (1941) koje prenosi B u r e š, na Šari je u toku zime 1901/1902 ubijeno više primeraka risova kod sela Vejci iznad Tetova. K o m a r e k daje i lep opis risa iz s. Vejci. Za vreme Prvog svetskog rata je u avgustu 1917 godine D o f l e i n (1921) posetio Tetovo i kod tamošnjih trgovaca video više koža risa i, na osnovu toga, zaključio sa priličnom sigurnošću da ris još živi na obližnjim delovima Šare.

Prema jednoj statistici je od 1920. do 1929. godine u okolini Tetova istrebljeno 34 risova i 77 vukova (M a r i n o v i ć 1930). Ispravnost broja od 34 odstreljenih risova osporavao je M a r t i n o (1940), pošto ovaj »ne stoji u srazmeri sa brojem istovremeno odstreljenih vukova«. Po njemu treba da stoji 3—4 risa. Međutim, ako se 34 podeli na 10 godina, onda se dobija broj od 3—4 risa godišnje, što odgovara i podacima o otkupu risjih koža iz onoga doba. Sumnja M a r t i n o a u navedene podatke jasno govori koliko je ris bio prореđen u godinama koje su neposredno prethodile Drugom svetskom ratu, odnosno u godinama u kojima je M a r t i n o radio u ovim predelima.

U vreme od 1927. do 1928. godine K a p p u s (1932) je kod dva skopska krznara video 5 ili 6 koža risa, koje su poticale sa Šare i Koraba, a sledeće 1928. video je kod jednoga tri, i kod svih krznara u Skoplju ukupno 15 koža risa. Skopski trgovci su ove kože nabavljali od otkupljivača u Tetovu i Gostivaru. Po K a p p u s u (1933a) je iz tih krajeva dolazilo oko 10 krzna risa godišnje (pre 1933.) u Skoplje.

M a r i n o v i ć (1930) navodi da je samo u donjepološkom srezu (Tetovo) odstreljeno 1929. godine dva risa. U selu Vratnica na Ljubotenskoj reci (24 km severno od Tetova) je oko 10. III 1932. ris u više navrata napadao koze. Posle dužeg proganjanja, u kojima je učestvovao i sam K a p p u s, ris je, pošto je izbegao sve hajke i zasede, prešao na severnu stranu preko grebena Šare.

Na Šari je, kao i u ostalim delovima zapadne Makedonije i na Kosovu i Metohiji, između 1935. i 1940. godine populacija risa bila izvanredno proređena. K a r a m a n je uz velike napore, za Zoološki vrst u Skoplju uspeo da nabavi 1938. godine ona dva primerka sa Šare o čijoj sudbini je već ranije govoreno. Isto je već rečeno da je iz toga vremena B u r e š raspolagao lobanjom risa, koji je »ubijen na Šar planini, mesto Sokolovec«.

Posle rata brojnost risa na Šari postepeno raste i već 1955. je ris češće viđan u okolini Tetova kod s. Vejci i u slivu Tetovske reke iznad Popove Šapke, zatim u slivu Mazdrače iznad Gostivara (K o r i t n i k, 1961).

Danas je ris zaštićen, te se na Šari veoma namnožio. Često se viđa prilikom lova druge divljači ili u raznim drugim prilikama. Ima slučajeva da ris čini i štetu.

Po K o r i t n i k u (1961) je D u š a n V e n o s k i iz sela Sušice (Bistra) ustrelio u blizini svoga sela 1947. godine risa. Po istom autoru videli su radnici na vodostanu kod Gostivara 5. XII 1955. godine kod ulaznog tunela Vrutok jednog risa da se oko 8 časova ujutro sunča ležeći na grani jedne bukve. Prema jednoj vesti iz novina »Večernje novosti« od 19. VIII 1971., ris se u selima oko Gostivara toliko namnožio, da čini štete na sitnoj stoci. Tako su, na primer, samo u selu Sušici (Bukovik) risovi zaklali 71 ovcu.

Kod Mavrovih Hanova je posle Prvog svetskog rata jedan potporučnik septembra 1923. ustrelio tri risa, staru ženku sa dva odrasla mladunca. »Mačke« su bile navalile na koze u jednom toru, pa su seljaci pozvali oficira u pomoć (K a p p u s 1933a). U blizini obližnjeg sela Leunovo, sa druge strane ondašnjeg Mavrovskog polja, danas jezera, ulovljen je 1914. godine ris, čiju je kožu bio nabavio Muzej u Beogradu.

Klisura reke Radike, koja se utisnula između planine Korab i Dešat na zapadu i planine Bistra na istoku, takođe je uvek bila naseljena risovima. Iznad sela Tanušaj na Korabu je u toku zime 1901/1902. ubijen jedan ris (K o m a r e k 1941). Nešto južnije je, po K o r i t n i k u (1961), L j a t i v L i m a n i iz sela Boljetina, koje se nalazi na levoj obali Radike, u šumi uhvatio risa u gvožđa, koja su bila postavljena za lisicu. Ris je, međutim, odgrizao vlastitu nogu i pobegao, ali ga je L j a t i v stigao i uhvatio živog. Prema jednom podatku K a p p u s a (1933a) ustreljen je jedan ris (opet neznan kada) na Trebiškim Rupama (2151 m), ogranku Bistre iznad manastira Sv. Jovan Bigorski.

Jugoistočno od planine Bistre, u Kičevskom kraju, po podacima M a r i n o v i ć a (1930), ustreljeno je 1929. godine dva risa.

U predelima Bistre ris danas ne predstavlja uopšte retkost. O tome postoji čitav niz svedočanstava meštana i lovaca, koji govore o susretima sa ovom zverkom, a koje ovde nije potrebno izneti pojedinačno.

Južnije od planine Bistre, u Gopeškim planinama koje leže severno od drumca Resen — Bitola, viđao se 1937. godine po koji ris (I l i ć 1937). U Ilinskoj planini je zemljoradnik J o v a n M i c e v P e t r o v s k i na mestu Modrič (1844 m) u staroj bukvoj šumi uhvatio 13. VI 1956. tri mlada risa u leglu (K o r i t n i k 1961). Mišleći da su u pitanju vučići, P e t r o v s k i ih je predao šumskom gazdinstvu »Demir Hisar«, odakle je jedan dospeo u Zoološki vrt u Skoplje, jedan u Beograd i jedan u Indiju. Iz ovoga kraja (Vlaški Rid na pl. Mazator) potiču od 28. I 1962. jedna koža, koja se nalazi u Prirodnjačkom muzeju u Beogradu.

RIS U BUGARSKOJ

O risu u Bugarskoj napisan je u prošlosti čitav niz članaka (vidi bibliografiju kod N. A t a n a s o v a 1968). Podaci u njima svedoče o procesu istrebljivanja risa u ovim krajevima. Rezimirao ih je N. A t a n a s o v (1968), direktor Zoološkog instituta i muzeja BAN u Sofiji i ovde ćemo ih, uglavnom, izneti prema tim podacima.

Od dokaznih primeraka u zbirkama muzeja u Sofiji postoji danas leva grana donje vilice risa iz neolita kod Salmanova, preslavsko. Osim toga postoji koža koja je preostala od dermoplastičkog preparata koji je oštećen za vreme bombardovanja. Ovaj primerak je, prema A t a n a s o v u, ubijen 1889. kod s. Petrič, srez Panađurište. Od »šarskog risa« iz Makedonije postoje samo delovi skeleta bez lobanje.

Nećemo uzimati u obzir nalaz donje vilice risa iz neolita kod sela Salmanovo, preslavsko, na krajnjem severoistočnim ograncima dugačkog lanca planine Balkan, odnosno Stare planine — kako je Bugari nazivaju, već samo podatke o nalazima iz istorijskog vremena. Ovi podaci potiču iz druge polovine prošloga i prve polovine ovoga veka, tj. iz perioda kada se istrebljivanje risa u ovim krajevima već bližilo kraju. Ovaj period jedva da iznosi jedan dobar ljudski vek (od 1862. do 1935 — svega 74 godina). U tom periodu je ris bio nastanjen na velikim planinskim masivima Bugarske. Živeo je duž velikog planinskog lanca planine Balkan od njenog najistočnijeg dela do bugarsko-jugoslovenske granice na zapadu; zatim na zapadnim delovima Srednje Gore i na Lozenskoj planini između planine Balkan i Rile; na Rili, velikom planinskom masivu sa mnogo šume i vode, čiji najviši vrh Musala (2925 m) istovremeno predstavlja najviši vrh na Balkanskom poluostrvu. Najveći broj podataka odnosi se baš na Rilju, koja se nalazi u zapadnim delovima Bugarske. Po jedan podatak odnosi se na susedne delove Rodopa, na nešto južniji Pirin i na sasvim odvojenu planinu Strandža-Balkan, na bugarsko-turskoj granici.

Sa istočnih delova velikog lanca planine Balkan podaci se odnose na dva risa koja su 1887. posmatrana u planini Vrbiški Balkan, tj. u selu Krajgorci, opština Vrbica, preslavsko. Kod sela Krajgorci je u januaru 1902. odstreljen i poslednji ris na planini Balkan.

Nešto zapadnije je u Kotelskoj planini kod s. Tiča oboren jedan ris 1887. godine.

U planini Tvrđiški Balkan jedan je lovac odstreljio 15. VIII 1898. jednog mužjaka kod s. Šiškin Rid, a 25. XII 1898. i ženku kod mesta Šiltari. U planini Tvrđiški Balkan je dve godine docnije, odnosno 1900. odstreljen još jedan ris.

U centralnom delu planine Balkan, kod grada Kazanlak, iznad s. Kram je 1882. oboren jedan ris. Drugi je oboren 1886. godine u stenama iznad sela Koprivštica (od Kazanlaka prilično udaljeno prema zapadu). I u najzapadnijim delovima Balkanskog lanca ris se pojavljivao krajem prošloga veka, o čemu svedoče ulovi 1890. i 1893.

sa druge strane državne granice, u Srbiji, na Staroj planini. Iz Bugarske, međutim, ne raspoložemo vestima o pojavi risa u ovom graničnom području.

U zapadnim delovima Srednje gore podaci se odnose na okolinu gradova Panađurište i Ihtiman. U šumama oko s. Petrič, srez Panađurište, jedan seljak je, uz pomoć tri psa, tojagama ubio risa 1889. godine. Dva risa ubijena su 1891. na vrhu Malak-Bratija, srez Panađurište, a jedan je ubijen od vojnika 1908. kod s. Verinsko (Čamčedinovo), srez Ihtiman.

Na relativno maloj Lozenskoj planini, blizu Sofije, pogođen je ali nije pao jedan ris februara 1899. iznad manastira German, a 30. XII 1899. je ris viđen na mestu Urvič.

Sa planine Rila potiču najstariji podaci o risu u Bugarskoj. Tu su blizu Rilskog manastira (zapadna padina Rile) godine 1862. uhvaćena dva mladunca kod mesta Čermen na 1100 m. n.m. Kod mesta Demir kapija (2539 m) srez Samokov, ris je ubijen 1887. godine. Godine 1905. ubili su vojnici risa kod karaule Smeseto, a kod Tihčiških koliba uhvaćeno je pet mladunaca. Godine 1908. oboren je ris kod Rilskog manastira, a tragovi dva druga primerka viđeni su na severnoj strani Rile iznad Samokova kod mesta Borovec (Čam-Kurija). U predelu Bričebor, Kriva Reka i Suhidol viđeni su tragovi risa 1911., a kod dvorca Sitnjakovo (1740 m) iznad mesta Borovec, viđeni su tragovi od po jednog primerka 1915. i 1917. godine.

Nešto jugoistočnije od Rile je u severozapadnim delovima Rodopskih planina oboren jedan ris 1891. godine u četinarskim prašumama oko vrha Sjutkja (2186 m).

Sasvim daleko na istoku, na teritoriji sreza Elhovo, a na planini Strandža — oboren je ris 1930. godine.

Poslednji ris u Bugarskoj umlaćen je tojagom 20. III 1935. na Pirin planini, pošto je u jednom selu kod grada Melnik noću provadio u jedan živinarnik. A t a n a s o v (1968) pretpostavlja da je ovaj primerak u te krajeve dolutao sa planina jugoslovenskog dela Makedonije.

Kod H i r t z a (1927b) možemo naći podatke da je seljak Hristovič ubio risa 1888. godine kod Samokova, na Rila planini i da je ovaj primerak u obliku dermoplastičkog preparata nalazi u zbirka-ma Univerziteta u Sofiji. Prema A t a n a s o v u (1968) je G. K. H r i s t o v i č godine 1892. nabavio risa iz s. Petrič, srez Panađurište, prepravovao ga i predao zoološkim zbirkama Univerziteta i da je ovaj 1938. predat muzeju radi prikazivanja na izložbi, gde je 1944. oštećen prilikom bombardovanja. Od ovoga primerka se oštećena koža danas čuva u muzeju.

Druga dva podatka, koja H i r t z spominje, odnose se na »Car-sku Bisticu u Rodopima«, gde su 1908. vojnici u dubokom snegu umlatili jednog risa, i gde je u proleće 1910. direktor Zoološkog muzeja u Sofiji, prilikom jednog dvorskog lova, video »jakog risa« kada je ovaj baš bio ulovio zeca.

UZROCI PROPADANJA RISA NA BALKANSKOM POLUOSTRUVU

Ako se kritički osvrnemo na istoriju populacije balkanskog risa, možemo je podeliti u nekoliko etapa.

U preistorijsko vreme je ris bio široko rasprostranjen u šumama, bilo planinskim ili nizinskim, a koje su pružale dovoljno zaklona za jednu takvu zver. Prisustvo risa u takvim biotopima nije, međutim, zavisilo samo od postojanja dobrih zaklona, već i od obilja sisara i ptica, čijim mesom se ris hrani. Izgleda da je čovek u Neolitu bio manje zainteresovan za lov risa, a više za lov drugih vrsta divljači. Među nalazima iz onoga doba, ostaci risa relativno su ređe zastupljeni, nego ostaci drugih vrsta.

U Srednjem veku je ris bio već potisnut iz naseljenih područja, ali je još bio prisutan skoro u svim delovima Balkanskog poluostrva. Živeo je na planinskim i brdskim staništima, koja su bila pokrivena šumom. O tome nam svedoče spominjanje risa u starim zapisima, narodnim pesmama, umotvorinama i verovanjima, kao i mnogi toponimi širom ovih krajeva. Krzno risa je bilo veoma cenjeno bilo zbog svojih kvaliteta i izgleda, bilo zbog nazora i verovanja, koja su bila vezana za njega. Međutim, usled slabe razvijenosti lovne tehnike, male gustine stanovništva, obilja zaklona i hrane — opstanak risa na Balkanskom poluostrvu nije bio u Srednjem veku doveden u pitanje.

U Evropi se od 16. veka, na Balkanskom poluostrvu možda tek od početka 18. veka znatnije pogoršavaju uslovi za opstanak risa. U zapadnim predelima Balkanskog poluostrva se ovaj proces odvija ranije nego u istočnim, ali je u 19. veku ris svuda bio već toliko proređen, da je odstrel svakog primerka predstavljao senzaciju, koju je beležila i tadašnja štampa. Takvi izveštaji su naročito česti iz zapadnih krajeva Balkanskog poluostrva, gde su štampa i druga sredstva informacije u to vreme bila razvijena.

Nakon oslobodilačkih ratova od Turaka i sređivanja nove državne vlasti, počelo je naglo širenje stanovništva i u vezi toga krčenje šuma radi dobijanja poljoprivrednih površina, i bezobzirno tamanjenje divljači i »štetnih zverova«. Ove akcije izvodi narod samoinicijativno, a podržavane su i propisivane i od novih državnih vlasti. Ris je kao vrsta bio najugroženiji. Ne samo da je on aktivno tamanjen, nego mu je oduzimana neophodno stanište (šuma) i hrana (divljač). Prirodna posledica toga je brzo nestajanje risa u mnogim delovima Balkanskog poluostrva krajem prošlog i početkom ovog veka, odnosno proređivanje njegove populacije do krajnjih granica u najzabačenijim i politički najnesređenijim predelima. Neke mere ondašnjih vlasti u vezi zaštite risa, koje su preduzimate u pojedinim delovima Balkanskog poluostrva, dolazile su ili predockan ili su samo polovično sprovedene.

Novi period u životu risa na Balkanu nastaje posle 1945. godine. Zaštićen je kao prirodna retkost i stavljen pod potpunu zabranu lova. Čak je, sem njegove posebne zaštite u nacionalnim parkovima, osnovan i poseban rezervat za risa (Rusenica na Kodža-Balkanu). Lovokrađa i slučajna ubijanja risa, sudski se proganjaju. Kao re-

zultat svih ovih mera zaustavlja se brojčano opadanje populacije risa na Kosovu i u zapadnoj Makedoniji i regresivno povlačenje granica njegovog areala, i počinje postepen porast njegovog broja. Posle ovog perioda stabilizacije, koji traje do šezdesetih godina, nastupa period naglijeg brojčanog porasta populacije i ponovno širenje areala. Ovaj je proces naročito dinamičan u najnovije vreme, odnosno posle 1970. godine. Danas je na Kosovu i u zapadnim delovima Vardarske Makedonije opstanak risa osiguran, što će verovatno povoljno uticati na razvoj njegove populacije u susednoj Albaniji i Grčkoj.

Brzom nestajanju risa pogodovalo je i nekoliko posebnih, samo ovoj vrsti svojstvenih okolnosti. Sličnim ograničavanjima i prognoza bile su izložene i druge vrste divljači koje, međutim, nisu tako brzo nestajale u širokim područjima. Mnoge od tih vrsta su veće od risa i, prema tome, od lovaca lakše uočljive kao cilj (jelen, medved) ili su zbog jestivog mesa korisnije (jelen, srna, zec), ili su isto tako »štetne zveri« (vuk, medved, divlja mačka, lisica) — pa ipak nisu istrebljene. Stoga se postavlja pitanje šta je u pogledu risa, pored opštih uslova progiranja, kojima su bile izložene i druge vrste, bilo ono presudno za njegovo brže nestajanje? Razmotrićemo neke od odlika risa koje su, po našem mišljenju, pomogle njegovo brzo istrebljenje na Balkanskom poluostrvu.

Pre svega, ris je solitarna životinja. On živi pojedinačno, a ne u krdima kao, na primer, divokoza, jelen ili divlja svinja. Čak su i njegove porodične zajednice, koje se sastoje od majke sa dva do tri mladunca, manje od porodičnih zajednica nekih drugih vrsta, vukova na primer. Ris je, i pod optimalnim uslovima opstanka na određenoj teritoriji malobrojniji nego druge vrste divljači i stoga istrebljenje svakog pojedinog primerka predstavlja i relativno veći gubitak za populaciju, nego kod drugih vrsta.

Uništavanje biljnog pokrova, kao zaklona i drugih vrsta divljači, koje su risu služile kao hrana, odrazilo se na njega mnogo oštrije nego na druge vrste. Posebna obojenost njegovog krzna ukazuje da je ris veoma specijalizovan u pogledu traženja zaklona. Krajnja reduciranost njegovog zubala ukazuje pak na usku specijalizaciju na ishranu mesom toplokrvnih životinja. Dok lisica, vuk, srna i druge vrste mogu naći zaklon i u staništu sa znatno devastiranim biljnim pokrovom, ris to nije u stanju. Stoga je on, kao vrsta, prvi prinuđen da se povlači u najnepristupačnija staništa na gornjoj šumskoj granici i u kamenjarima iznad njih. Poznato je da se »ris ne zadržava u blizini čoveka«. Ova visokoplaninska staništa, ne samo da su pesimalna u klimatskom pogledu, nego su i kao baza za ishranu risa mnogo lošija nego njegova ranija staništa u nižim regionima. Samim tim je i gustina populacije risa u visinskim krajevima ređa nego u nizinskim. Naročito je kritičan u ovim visinama hladni period godine, kada je ris prinuđen glađu da silazi u niže predela. Tu on upada u torove posle čega redovno pada kao žrtva progone. Pregledamo li datume kada su risovi pali u Sloveniji, Makedoniji, Kosovu i Bugarskoj, videćemo da oni većinom padaju u...

polovinu zime. Na taj način se i onako već jako retka populacija progresivnim stopama rapidno dalje smanjuje.

Sam način ishrane risa takođe nije bio pogodan za opstanak u novim uslovima. Papkarska divljač je uvek mogla lakše doći do svoje biljne hrane, nego mesojede zveri. Ali i među zverima većina vrsta u stanju je da u izvesnoj meri koriste biljne produkte, razne beskičmenjake ili mršu (leševe). Jedini je ris koji traži živu žrtvu i posle zasićenja obično se ne vraća na ono što je preostalo. Ovakvo ponašanje, uz već poznatu redukciju srna i zečeva, tetreba i druge divljači, kojom se ris hrani, imalo je za posledicu da se još drastičnije umanjuje njegova baza ishrane.

I neki oblici ponašanja na poseban način utiču na lako istrebljivanje risa. Na Kosovu i u Makedoniji se lov risa najuspešnije ovako izvodio: Posle napada risa na koze ili ovce u toru početkom zime, lovci u pratnji nekoliko kerova slede tragove napadača po snegu. Kad dođu u blizinu progonjene zveri, puste kerove ispred kojih ris obavezno beži na drvo, odakle ga lovci lako skinu puškom. Sve druge zveri pred psima beže ili se sa njima bore i, u svakom slučaju, nastoje, da se od nadolazećih lovaca što više udalje. Ponašanjem risa stvoren je jedan povezani lanac događaja: Glad za mesom — koze ili ovce u toru — trag u novom snegu — bežanje pred psima na drvo — nepokretna i sigurna meta. Ovakav lanac događaja vodio je nepogrešivom i lakom pronalaženju i istrebljivanju poslednjih primera risa u pojedinim predelima Balkanskog poluostrva.

Slaba plodnost risa, takođe, je jedan od faktora izumiranja. Stopa prirasta od po 2 do 3 mladunaca godišnje, nije mogla da održi tempo sa stopom istrebljivanja. Lisica sa svojih 5 do 7 i vuk sa 5 do 6 mladunaca godišnje, mnogo su bolje odolevali velikoj stopi smrtnosti.

I vuk može da bude jedan od faktora, ne istrebljenja, ali ograničavanja broja risova na određenoj teritoriji. Lovci tvrde da se ris ne drži u područjima gde ima vukova. Oni tvrde da ris toliko ne strada od direktnog sukoba sa vukovima, koliko usled toga što vukovi, naročito ako su brojni, jako prorede divljač, posebno srne i zečeve, koji predstavljaju glavnu bazu ishrane risa. Vuk ne može ugroziti fizičku egzistenciju risa, pošto je ovaj u stanju da mu izbegne penjući se na drvo, ali je moguće da vukovi uništavanjem mladunaca risa doprinose istrebljivanju njegove populacije ili barem još većem usporavanju ionako spore reprodukcije u populaciji risa.

Sudeći prema istorijskim podacima, na području Balkanskog poluostrva oduvek je bilo vukova, ali je bilo i risova. Po svoj prilici je brojnost populacija jedne i druge vrste bila na određeni način izbalansirana i egzistencija ni jedne ni druge vrste nije bila ugrožena. Međutim, u novije doba, čovek svojom aktivnošću naglo je počeo da menja, odnosno pogoršava životne uslove divljači. U tim novim uslovima se vuk, kao manje specijalizovana vrsta, bolje snašao i kao uvek prisutni konkurent, a možda i direktni neprijatelj, doprineo da usko specijalizovanom risu još više suzi ionako ugrožene mogućnosti opstanka. U prilog ove pretpostavke govori i činjenica da je na Kosovu i u Makedoniji populacija risa posle 1945. godine,

i pored svestrane zaštite, slabo napredovala. Tek pošto su 1952. i 1953. godine opsežnim akcijama trovanja uklonjeni vukovi, počeo je broj risova brzim tempom da se povećava. Kao jedan od faktora obnove populacije risa na Kosovu i u Makedoniji može se, dakle, smatrati ne samo njegova zaštita od aktivnog proganjanja od strane čoveka, već i uklanjanje vuka kao glavnog njegovog posrednog i neposrednog konkurenta u biocenozi.

Zaključak

U ovome radu konstatuje se da je ris (*L. lynx* L., 1758) nekada u Evropi bio veoma rasprostranjen, ali da je danas u mnogim predelima istrebljen. Takođe je istrebljen na većem delu Balkanskog poluostrva.

Konstatovano je da je tek nedavno dokazano, da balkanski ris pripada vrsti takozvanog severnog ili običnog risa (*L. Lynx* L.), a ne takozvanom južnom risu (*L. pardina* Temm.)

Na osnovu analize retkih pisanih dokumenata, istorijskih podataka, narodne poezije i verovanja, te na osnovu toponima, utvrđeno je da je ris u Srednjem veku na Balkanskom poluostrvu bio široko rasprostranjen i da njegova egzistencija do kraja 18. veka nije bila ozbiljnije ugrožena. Na osnovu niza sakupljenih podataka o opažanju ili ubijanju risa osvetljen je proces njegovog istrebljivanja u pojedinim delovima Balkanskog poluostrva u toku 19. i u prvoj polovini 20. veka. Isto tako je osvetljen proces spasavanja ostataka populacije risa od potpunog istrebljenja i njene restauracije u godinama posle 1945. na prostoru Kosova i Makedonije.

Od uzroka, koji su doprineli brzom nestanku risa iz mnogih delova Balkanskog poluostrva, navodi se pre svega uništavanje staništa i prehranbene baze, kao i veoma intenzivno direktno proganjanje od strane čoveka; zatim uska specijalizacija risa u pogledu ishrane, građe tela, ponašanja i nesposobnost da se u tom pogledu prilagodi novim uslovima; niski potencijal razmnožavanja; povećanje konkurentskog efekta bolje prilagođenog vuka i drugih članova biocenoze u izmenjenim uslovima života.

LITERATURA

- Atanasov, N., 1968. Der Luchs (*Lynx lynx* L.) in Bulgarien. Acta Sci. nat., Brno, NS, 2 (4): 25—32.
- Brèhm, A., 1876. Tierleben, II Ausg.
- Brink, F. H. van den, 1957. Die Säugetiere Europas. (Übers. Th. Haltenorth.) Parey, H.—B.
- Bureš, I., 1941. (Luchse in Makedonien.) Priroda, Sofia 42 (3): 51—52 (bulg.)
- Brusina, S., 1899. Ima li u nas još risova? Lov-rib. vj., Zagreb 1 (1899).
- Dimitz, L., 1881. Jagdgeschichtliches aus Krain. Mith. d. Krain-küstent. Forstwes. 1881, 7: 136—155.
- Doflein, F., 1921. Mazedonien. Jena.

- Dokić, L. Đ., 1883. Analitički i sistematski pregled životinja u kraljevini Srbiji, I deo — Kičmenjaci: Sisari. Beograd, str. 8—28.
- Draganović, S., 1897a. Dopis iz Pirota. Lovac, Beograd 2 (10): 79.
- Draganović, S., 1897b. U Srbiji imade jošte i danas risova. Lov-rib. vj., Zagreb 6 (12): 143.
- Đulić, B. und M. Tortić, 1960. Verzeichnis der Säugetiere Jugoslawiens. Säugetierk. Mitt., München 8 (1/2): 1—12.
- Erjavec, F., 1888. Domaće in tuje živali o podobah, drugi del. V Celovcu 1888.
- Ettinger, J., 1857. Srijemsko-Slavonsko-Hrvatske divje životinje, zvieri i ptice. Zemun.
- Flöricke, K., 1927. Der Luchs. In »Aussterbende Tiere«, St. 37—59. Stuttgart.
- Freyer, H., 1842. Fauna der in Krain bekannter Säugethieren, Vögel, Reptilien und Fischen. Laibach.
- Führer, L., 1896. Divljač i lov u Crnoj Gori. Lovac, Beograd 1: 39.
- Hirtz, M., 1927a. Ris u zemljama slavenskoga juga. Priroda, Zagreb 17 (2—3): 44—54.
- Hirtz, M., 1927b. Ris u Bugarskoj. Priroda, Zagreb 17: 135—136.
- Hristović, G. K., 1893. (Luchse in Bulgarien.) Priroda, Sofia 1 (2): 30—31 (bulg.).
- Ilić, A., 1937. Lov u okolini Bitolja. Lovac, Beograd 42 (3—4): 60—63.
- Jovičević, A., 1917. Lov u Crnoj Gori. Zborn. za živ. i obič. Južn. Slovena 21: 19.
- Kappus, T., 1932. Potrebna zaštita risa i medvjeda. (Priroda, Zagreb 22: 234.) Lovac, Ljubljana 1932, 6: 219.
- Kappus, T., 1933a. O risu u Južnoj Srbiji. Lovac, Ljubljana 20: 265—274.
- Kappus, T., 1933b. Skrb za muzeje u Srbiji. Lovac, Ljubljana 20: 345—346.
- Karaman, St., 1931. Zoološke prilike Skopske Kotline. Glasn. Skop. nauč. dr. Skoplje 10: 214—241.
- Komarek, J., 1941. Neznanca Makedonie. Pr. akc. tisk., Praga, 1941.
- Koritnik, V. M., 1961. Nešto o risu. Lov-rib. vj., Zagreb 69: 194—198.
- Kos, Fr., 1929. Ris (*Lynx lynx* L.) na ozemlju etnografske Slovenije. Glasn. Muz. dr. Slov., Ljubljana 10 (B): 57—74.
- Kovačev, V., 1925 (Die Säugetierfauna Bulgariens.) Trud. Blg. nauč. zemed.-stop. inst., Sofia 11 (bulg.).
- Kratochvíl, J., 1968. Survey of the distribution of populations of the Genus *Lynx* in Europe. Acta Sci. nat., Brno, NS, 2 (4): 5—12.
- Marinović, M., 1930. Privredni značaj lova u Jugoslaviji. Privr. pregled, Beograd.
- Martino, V., 1940. Da li je opravdana zabrana lova na pojedine vrste zveradi. Lov. glasn., N. Sad 19 (7—9): 166—169.
- Matvejev, S. D. i M. Todorović, 1963. Ekološke i druge mere za regulisanje brojnosti proređenih vrsta divljači u NR Srbiji. Zašt. prir., Beograd 21—25 (1962): 111—122.
- Mirić, Đ., 1970. Ključ za određivanje živali: V. Sesalci (*Mammalia*). Inšt. za biol. Univ. Ljubljana, 1970.
- Mirić, Đ., 1973. Zur systematischen Stellung des Balkanluchses. Säugetierk. Mitt., München (im Druck).
- Miličević, Đ. M., 1876. Kneževina Srbija. Beograd.
- Mojisovics, A., 1897. Das Tierleben der österreich-ungarischen Tiefebene. Wien.
- Naumov, V., 1965. O mogućnosti uzgoja divljači visokog lova u lovištima Kosova i Metohije. Istraž. u šum. Kosova i Met., Priština 2: 193—216.
- Naumov, V., 1972. Ris Kosovskih lovišta. Lov. novine, N. Sad 11, 7: 6.
- Obereigner, V., 1888. Ein Luchs in Krain. Centralbl. f. d. ges. Forstwesen, Wien 12: 585.
- Ondrias, J. C., 1965. Die Säugetiere Griechenlands. Säugetierk. Mitt., München 13 (3): 109—127.
- Pančić, J., 1869a. Građa za faunu Kneževine Srbije. Glasn. Srp. učen. druš., Beograd 9 (26): 62—103.
- Pančić, J., 1969b. Kopaonik i njegovo podgorje. Drž. štamp., Beograd, str. 3—24.
- Paszlavsky, J., 1918. Fauna Regni Hungariae — *Mammalia*. A. K. M. Term. — tud. tarsulat, Budapest, str. I—XII, 1—43.
- Pojlak, J., 1925. Velebit. Priroda, Zagreb 15: 159—172.

- Popov, R., 1933. (Materialien zum Studium der Subfossilen Arten der Gattung *Felis*.) Spis. na B'lg. geogr. druš., Sofia 1933: 1—6 (bulg.).
- Pribić, L., 1953. Rasprostranjenje nekih sisara i ptica naše dlakave i pernate divljači, koja se nalazi u nekim nepristupačnim i do sada neuređenim lovištima na području Srbije i Kosmeta. Glasn. Prir. muz. Srp. zem., Beograd (B) 5—6: 381—424.
- Schollmayer-Mašun, 1889. Die Jagd am Krainer Karste. Waidmannsheil, 9 (1889), 9: 109—114.
- Steinberg, F. A., 1758. Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer See. Laybach.
- Stojičević, D., 1923. Muzej Srpske zemlje. Ilustr. list, Beograd 43 (1923), str. 5.
- Saltanski, D., 1957. Lov i lovne prilike u Makedoniji. Lov. vj., Zagreb 66: 38—40, 70—72, 97—99.
- Stakljev, S., 1948. Ris. Lovac, Skopje 1 (1948).
- Taube, F. W., 1777. Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthums Syrmien, I Buch. Leipzig.
- Trojanović, S., 1899. O medvedima. Beograd, str. 1—25.
- Trojanović, S., 1927. Istorijski dokumenti o nekim životinjama. Priroda, Zagreb 17: 173—177.
- Vasilju G. D. und P. Decei, 1964. Über den Luchs (*Lynx lynx* L.) der rumänischen Karpaten. Säugetierk. Mitt., München 12 (4): 155—183.
- Wettstein, O., 1928. Beiträge zur Wirbeltierfauna der Kroatischen Gebirge. Ann. Nat. Mus., Wien 42: 1—45.
- Zivančević, V., 1956a. Uzroci propadanja lovne faune u Srbiji i uslovi za njenu obnovu u rezervatima i nacionalnim parkovima. Izd. Zav. za zašt. i nauč. prouč. prir. retk. NRS, Beograd, str. 1—72.
- Zivančević, V., 1956b. Dopune »Bremovog« teksta o risu u »A. Brem — Život životinja«, II izd. Nar. knj., Beograd.
- Zivančević, V., 1956c. Kako sam video veliku žutu mačku. Lov. vj. Zagreb 1956, 2.

Zusammenfassung

DORĐE MIRIĆ

VERBREITUNG DES BALKANLUCHSES (*L. LYNX* L.)
IN DER VERGANGENHEIT UND HEUTE

Der Luchs (*Lynx lynx* L., 1758, *Mammalia, Carnivora*) ist eine der seltensten Haarwildarten Europas. Neben Ost- und Nord-Europa und ausser auf den Karpaten, kommt er heute nur noch auf der Balkanhalbinsel vor. Die Luchspopulation der Balkanhalbinsel ist eine der am wenigsten bekannten. Noch unlängst war, zum Beispiel, nicht sicher ob der Balkanluchs zur Art *L. lynx* L. oder zu *L. pardina* Temm. zu stellen ist. Erst vor kurzem gelang es dem Verfasser durch variationsstatistische Analyse der Abmessungen von fünf (2 = ♂♂ 3 ♀♀) Luchsschädel aus Bosnien (1), Kosovo (3) und Makedonien (1) zu beweisen, dass der Balkanluchs zur Art *L. lynx* L. — Nordluchs zu rechnen ist.

Die Anwesenheit des Luchses auf der Balkanhalbinsel in weiter Vergangenheit beweisen einige Funde aus dem Neolitikum (Ig bei Ljubljana, Salmanovo bei Preslav in Nordost-Bulgarien).

Die Verbreitung des Luchses in diesen Gebieten im Mittelalter ist durch Urkunden, durch die Anwesenheit des Luchses bei verschiedenen Gelegenheiten, durch die Anwesenheit seines Felles, im Volkspos im Volksmährchen...

glauben, und nicht zuletzt die Anwesenheit des Luchsnamens in der Benennung verschiedener geographischer Objekte bewiesen. Im Mittelalter wurde das Luchsfell von Vornehmen und Feldherren getragen und wurde dem Marder und Otter an Wert gleichgestellt. Es wurde nicht nur wegen seiner Schönheit geschätzt, sondern auch als Zeuge der Tapferkeit, Behertzttheit und Schärfe seiner Träger.

Nach spärlichen Urkunden aus dem 17. und 18. Jahrhundert und nach Angaben über die Verbeitung im 19. Jahrhundert schliessend, war der Luchs noch bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts fast in allen Teilen der Balkanhalbinsel anwesend. Während in Westeuropa die Ausrottung des Luchses im 16. Jahrhundert begann, geschah dies auf dem Balkan erst im 18. Jahrhundert, nach der Befreiung dieser Gebiete von der türkischen Herrschaft und Bedrohung. In den westlichen Gebieten der Balkanhalbinsel begann dieser Vorgang etwas früher, in den östlichen später, stellenweise erst im 19. Jahrhundert. Davon zeugen auch die Jahreszahlen in welchen die letzten Luchse in den einzelnen Gebieten erlegt wurden: In Slovenien 1887, Kroatien 1886, West-Bosnien 1886, Ost-Bosnien 1911, Montenegro 1894, Ost-Serbien 1893, Bulgarien 1935. In einigen Gebieten, die erst im 20. Jahrhundert von den Türken befreit wurden, in West-Makedonien, Ost-Albanien, Nordwest-Griechenland und auf Kosovo, zum Beispiel, lebt der Luchs noch heute. Bei den weiteren Untersuchungen sind zu den Gebieten der eigentlichen Balkanhalbinsel die südlich der Donau und Save liegen, auch die Gebiete zwischen den Flüssen Save und Donau einbezogen worden.

In Slovenien war der Luchs, um das Ende des 18. und im 19. Jahrhundert noch in mehreren Gebieten anwesend. In der Umgebung von Maribor wurden Luchse um 1776, 1812 und 1848 im Gebirge Pohorje, und im Jahre 1800 im Hügellgebiet Slovenske Gorice erlegt, beziehungsweise gespürt. In den Karawanken wurden im Gebiet von Jesenice und Rosenbach 1837 (drei), 1846, 1850 und 1858, und am Loiblpass 1837 Luchse erlegt. In Inner- und Unterkrain lebte im vorigen Jahrhundert der Luchs in den Gebirgen Trnovski Gozd, Nanos, Hrušica, Krim, Javorniki, Kranjski Snežnik, Kočevske und Zumberačke (Gorjanci) Gore. Hier wurden Luchse bei Škofija Loka 1824, Idrija 1853, südlich des Laibacher Moores zwischen 1830 und 1840, 1850, 1852, 1854, 1855, bei Logatec zwischen 1820 und 1825, auf Javorniki 1758, 1821, 1847, 1856, 1857, 1858, 1863, 1869, 1870, in den Gottscheer Waldungen 1799, 1803, und 1840, im Gorjanci Gebirge 1829, am Snežnik 1836, 1887, 1888 erlegt, beziehungsweise gesichtet. Der letzte Luchs wurde in Slowenien am Gipfel Javor (1322 m) im Kranjski Snežnik Gebirge 1887 erlegt. Das nächste Jahr wurde im selben Gebirge noch ein Luchs gesichtet, aber nicht erlegt.

In Kroatien soll es im 1887 noch Luchse auf dem Risnjak Gebirge gegeben haben. Erlegt wurde einer 1882 bei Bjelovar in Slavonien. Der letzte Luchs wurde in Kroatien 1886 bei Smolnik, zwischen Jasenak und Gomirje, auf dem Gebirge Velika Kapela erlegt.

Gewiss lebte der Luchs im vorigen Jahrhundert in verschiedenen Gebieten Bosniens, aber Zeugnisse darüber sind gewöhnlich ohne genaue Orts- oder Jahresbezeichnung. Im Jahre 1876 wurde ein

Luchs »in Bosnien« erlegt. Im Herbst 1883 wurde einer in Ost-Bosnien bei Lešanj gesichtet und zur selben Zeit soll er »an der Tara, beziehungsweise an der montenegrinischen Küste vorkommen«. Um das Jahr 1885 lebte er bei Bos. Grahovo (West-Bosnien) und um die neunziger Jahre bei Gacko (herzegovinische Grenze). Der letzte Luchs in West-Bosnien wurde 1886 auf dem Berge Balj (359 m) bei Bos. Kostajnica erlegt.

Im Berliner Museum bestehen drei Luchsschädel mit der Bezeichnung »Bosnien«, davon zwei mit der Jahreszahl »1909« und einer mit »1911« versehen. Falls die Jahresbezeichnung an diesen Schädel als Erlegungsjahr (und nicht Aufkaufsjahr) zu deuten ist, so stammen diese Schädel vermutlich aus den südöstlichen Gebieten Bosniens, wo sich an der montenegrinischen Grenze der Luchs am längsten gehalten hat.

In Montenegro wurden Luchse 1890 im Sutorman Gebirge und 1894 bei Kolašin erlegt. Neuerdings wurde er 1972 als Zuwanderer auf dem Visitor Gebirge festgestellt.

In der Vojvodina soll es vor 1843 Luchse in der Fruška Gora gegeben haben. Spätere Angaben, die sich auf die Jahre 1897 (acht Luchse), 1898 und 1904 beziehen, wurden als falsch bezeichnet; es soll sich um erlegte Wildkatzen handeln.

In Serbien lebte der Luchs um das Jahr 1869 noch spärlich auf dem Kopaonik Gebirge, 1876 im Gebiete von T. Užice. Der letzte Luchs wurde in Serbien 1893 bei Topli Do auf dem Gebirge Stara Planina in Ost-Serbien erlegt. An derselben Stelle wurden 1890 drei Luchse erlegt und, angeblich, wurde er im selben Gebirge noch 1900 und 1902 erlegt und 1904 gespürt. In neuester Zeit wurde 1949 ein Zuzügler bei Vranje erlegt.

Aus dem Gebiet von Kosovo und Metohie bestehen vom Luchs keine Meldungen aus dem vorigen Jahrhundert, aber zahlreiche aus dem jetzigen, und zwar bis in die heutigen Tage hinein. Der Luchs bewohnt heute auf Kosovo die Waldgebiete an den Abhängen des grossen Gebirgszuges Sara und zwar im Osten (Bukovnik), Norden (gegen die Täler Sirinić und Sredska) und Westen (Gora, Opolje), wie auch die nördlichen Ausläufer dieses Gebirgszuges (Ošljak, Kodža-Balkan, Žar, Jezeračke planine, Nerodimske planine). Auf dem Kodža-Balkan ist ein Luchsreservat (Rusenica) eingerichtet. In den peripheren Teilen (Jezeračke und Nerodimske planine) war um 1940 der Luchs ausgerottet, besiedelte sie aber um 1959 wieder. Im angeführten Gebiet betrug der Luchsbestand 1953 nur 7, 1965 cca 24 und 1972 zusammen 50 Tiere.

Ebenso war der Luchs auf Koritnik, Paštrik und Prokletije und dessen nördlichen Ausläufern (Hajla, Štedin, Maja Rusolija, Žljeb, Mokra), nach längerem Ausbleiben, um das Jahr 1954 wieder aufgetaucht. Nach Schätzungen zählte hier der Bestand 1972 cca 15 Luchse.

Aus dem Gebiet von Kosovo und Metohien bestehen (beziehungsweise, bestanden) mehrere Beweisexemplare:

1) 3. 3. 1912, Sara Geb. in der Umgebung von Prizren — Stopfpräparat, Naturh. Mus. Beograd, nicht erhalten.

- 2) ♂, 20. 3. 1920, Kloster Sv. Trojica oberhalb Mušutište, Kodža-Balkan, — Stropfpräparat mit Schädelfragment, Naturh. Mus. Beograd;
- 3) ♀, 25. 2. 1946, Skorobište, Kodža-Balkan — beschäd. Fell und Schädel, Naturh. Mus. Beograd;
- 4) ♀, 1962, Nerodimske planine — Schädel und Stopfpräparat von Kopf, Hals und Vordrefüssen, Naturh. Abteilung, Museum von Kosovo, Priština;
- 5) ♂, 3. 3. 1967, Brezovica, Sara Geb. — Stopfpräparat, Naturh. Abt., Museum von Kosovo in Priština.

Aus Makedonien verfügen wir ebenfalls über keine Angaben aus dem vorigen Jahrhundert. Im Gebiet östlich des Vardars wurden von 1924 bis 1927 noch fünf oder mehr Luchsfelle jährlich abgeliefert. Heute lebt der Luchs in diesen Gebieten nicht. Westlich des Vardars war der Luchs auf den Grossen Gebirgsstöcken immer anwesend. Heute ist in diesen Gebieten der Luchsbestand ebenso gesichert wie in Kosovo, in der Gesamtzahl der Exemplare ist er sogar bedeutend stärker. Hier lebt der Luchs auf den Gebirgen Šara (Ost- und Südhänge), Korab, Dešat, Jablanica, Bistra, Stogovo, Karaorman, Plakenska, Ilinska, Galičica, Baba (Pelister), Nidže (Kajmakčalan) und Jakupica (Solunska Glava). Zahlenreich sind Luchsmeldungen aus diesen Gebieten.

Aus diesen Gebieten bestehen, beziehungsweise bestanden, ebenfalls mehrere Beweisexemplare:

- 1) 1914, Leunovo bei Mavrovo — Fell, Naturh. Museum, Beograd, nicht erhalten;
- 2) ♂, 2. 1. 1924, Capari, Pelister — Stopfpräparat, Naturh. Mus., Beograd;
- 3) ♀, 28. 1. 1962, Vlaški Rid auf Mazator, Plakenska planina — Fell, Naturh. Mus., Beograd;
- 4) (♀), Makedonien — Schädel, Naturh. Mus., Skopje;
- 5) Jablanica planina — Stopfpräparat, Naturh. Mus., Struga;
- 6) 1938, Sara Gebirge — Skelett mit Schädel. Zool. Inst. und Mus. BAN, Sofia, nur Skeletteile erhalten (Holotypus von *L. l. balcanicus* Bureš, 1941).
- 7) 1938, Sara Gebirge — lebend im zool. Garten Skopje (bis 1941) und Sofia (bis 1944);

Vom Luchs in Albanien bestehen Angaben aus den Jahren 1896, 1912 (Ljuma). Heute lebt er hier in den östlichen gebirgigen Teilen des Landes die an Jugoslawien und Griechenland grenzen.

In Griechenland zählt der Luchs ebenfalls noch zur Säugetierfauna. Er lebt, zum Beispiel, auf dem Pindus und wahrscheinlich noch auf anderen Gebirgszügen im Nordwesten des Landes, bzw. in den Grenzgebieten gegen Jugoslawien und Albanien.

Aus Bulgarien liegen zahlreiche Meldungen vom Luchs aus der Zeit seiner Ausrottung vor. Hier leben die letzten Luchse ebenfalls in den grossen Gebirgszügen. Beobachtungen und Abschüsse wurden gemeldet aus verschiedenen Teilen des grossen Gebirgszuges Stara Planina (Balkan) aus den Jahren 1882, 1886, 1887, 1898, 1900,

1902; von Srednja Gora aus 1889, 1891, 1908; von Losenska planina aus 1899 und 1899; vom Rila Gebirge (mit Musala, 2925 m, dem höchsten Gipfel der Balkanhalbinsel) aus den Jahren 1862, 1887, 1888, 1905, 1908, 1908, 1911, 1915, 1917; aus den Rhodopen (Sjutkja, 2186 m) im Jahr 1891 und vom Strandža Gebirge 1930. Der letzte Luchs wurde in Bulgarien im Jahre 1935 bei Melnik im Pirin Gebirge erlegt.

In der Museumsammlung in Sofia besteht von Beweisexemplaren das beschädigte Fell eines Luchses der 1891 bei Petrič in Srednja Gora erlegt wurde.

*

Die Geschichte der Luchspopulation auf der Balkanhalbinsel kann auf mehrere Etappen verteilt werden. In vorgeschichtlicher Zeit und im Altertum war der Luchs weit verbreitet, aber seine Überreste finden sich selten unter den Knochenresten aus jenen Zeiten.

Im Mittelalter wurde der Luchs stark bejagt und sein Fell war sehr geschätzt von den Adeligen und Feldherren. Dennoch besiedelte er Waldgebiete in allen Teilen der Halbinsel und sein Bestand war nicht bedroht. Schwache Bevölkerung der Gebiete, reiche Deckungs- und Ernährungsmöglichkeiten und schwache technische Eigenschaften der damaligen Jagdwaffen, sicherten sein Bestehen.

Während der Luchsbestand in West-Europa schon seit dem 16. Jahrhundert began zurückzuweichen, hielt er sich auf der Balkanhalbinsel bis zum 18. Jahrhundert gut. Nach der Befreiung von den Türken und nach der Festigung der neuen Staatsgebilden, stieg in diesen Gebieten die Volkszahl beschleunigt an. Die nötigen landwirtschaftlichen Flächen wurden durch umfangreiche Waldrodungen geschaffen. Das Wild wurde intensiv bejagt, »schädliche Raubtiere« vom Volk und Staat unbarmherzig verfolgt. Am Ende dieser neuen Etappe tauschten die Staate die Verordnungen von Abschusspremiem gegen Schutzvorschriften aus, aber für so manche Art, dabei auch für den Luchs, war es meist zu spät. Auch der Luchs blieb in einem Gebiet der Balkanhalbinsel nach dem anderen aus, im Westen eher als im Osten.

Am längsten hielt sich der Luchs in Kosovo, Westmakedonien, Nordost-Griechenland und Ost-Albanien. Um 1940 waren auch auf diesem Gebiet nur mehr vereinzelte Luchsexemplare vorhanden. Anders kam es nach 1945. Strenge Schutzmassnahmen wurden in Jugoslawien vorgenommen und in vielen Fällen auch streng angewendet. Im Anfang dieser neuen Etappe kam die Luchspopulation zahlenmässig nur sehr langsam hoch. Aber nach 1955 ging es rascher voran und heute ist der Luchsbestand in Kosovo und Makedonien gesichert. Auch ist eine langsame Erweiterung des Luchssareals und eine Wiederbesetzung aufgegebener Gebiete zu verzeichnen (Jakupica, Nidže, Prokletije, Visitor, Jezeračke planine).

Am Ende bleibt noch die Frage offen, warum wurde der Luchs so schnell ausgerottet? Auch andere Wildarten dieser Gebiete waren gleichen Verfolgungen ausgesetzt und erlitten sich ebenfalls...

runter gab es grössere Tiere (Hirsch, Bär) die vom Jäger leichter zu erspähen sind als der Luchs, es gab solche die als Wildbret (Hase, Reh, Hirsch) mehr geschätzt, dann solche die ebenfalls »schädliches Raubzeug« (Fuchs, Wildkatze, Wolf, Bär) darstellen. Der schnellen Ausrottung des Luchses gingen, neben Entnahme der Deckung und Nahrungsunterlage, und neben unmittelbarer Verfolgung, auch einige besondere Eigenschaften des Luchses selbst zur Hand.

Vor allem ist da die solitäre Lebensweise des Luchses zu nennen. Er lebt nicht in Rotten wie der Wolf, oder in Rudeln wie die Gemse und das Wildschwein. Dadurch ist die Besiedelungsdichte eines Territoriums beim Luchs dünn. Der Ausfall eines Individuums fällt bei der Luchspopulation viel schwerer als bei vielen anderen Arten.

Im Bedarf an Deckung und Nahrung ist der Luchs viel höher spezialisiert als andere Wildarten. Diese Eigenschaft wurde, unter veränderten Verhältnissen, für ihn verhängnisvoll. Wolf, Reh, Fuchs und andere Wildarten fanden auch nach Lichtung der Wälder genügend Schutz, der gescheckte Luchs musste Zuflucht in unzugänglichen Gebieten an der oberen Waldgrenze suchen. Diese Gebiete bieten für den Luchs, besonders im Winter, nur pessimale Erhaltungsmöglichkeiten. Viele der letzten Luchse sind in diesen Gebieten beobachtet und erlegt worden. Besonders kritisch ist der Winter, wenn der Luchs, vom Hunger geplagt, vom Gebirge herabsteigen muss.

In seiner karnivoren Ernährungsweise ist der Luchs ebenfalls weit spezialisiert. Dass ist schon an seiner sehr reduzierten Bezahnung abzulesen. Andere Raubtiere sind in der Lage sich oft mit Pflanzennahrung, Insekten (Ameisen), Aas zu befriedigen, was beim Luchs nicht der Fall ist. Meist benötigt er frische Beute und er kehrt selten zu den Überresten seiner Mahlzeiten zurück. In Kanada wurde bewiesen dass die Luchspopulation sehr schwankt, und zwar in Abhängigkeit vom Angebot von Fleischnahrung (Hase). Durch Reduktion des Wildbestandes (Reh, Hase) entzog der Mensch auf der Balkanhalbinsel dem Luchs die Hauptnahrung und damit auch die Lebensmöglichkeit. Andere Raubtierarten wichen teilweise auf andere Nahrungsarten aus.

Auch im Verhalten des Luchses bestehen Elemente die seine Ausrottung beschleunigten. Vom Hunger geplagt kamen die letzten Luchsexemplare Anfang Winter vom Hochgebirge herunter und überfielen Ziegen- und Schafställe. Die Leute folgten ihren Spuren im neuen Schnee und liesen auf sie Hunde los. Andere Raubwildarten trachten in solchen Situationen vor Hunden und dem anrückenden Jäger durch Flucht zu entkommen. Der Luchs baumt vor Hunden regelmässig auf und wird so vor jeder Flinte zum sicheren Ziel. In einzelnen Gebieten wurden über die Hälfte der letzten Luchse auf diese Weise Anfang Winter erlegt.

Mit seinem niedrigen Fortpflanzungspotential konnte der Luchs mit dem schnellen Ausrottungstempo nicht wetthalten. Der Luchs hatt nur 2—3, der Fuchs 5—7 und der Wolf 5—6 Junge pro Jahr.

Auch die Anwesenheit des Wolfes soll reduzierend auf die Luchspopulation wirken. Jäger behaupten dass es keine Luchse gibt wo

der Wolf vorkommt. Der Wolf hält, besonders wenn zahlreich, Hasen und Rehe — die Hauptnahrung des Luchses — sehr kurz. Was dirrekte Zusammenstösse anbelangt, da können erwachsene Luchse vor Wolfsrudeln auf Bäume ausweichen, aber nestjungen Luchsen können Wölfe, falls diese sie auffinden, schon anschaden. Auf der Balkanhalbinsel gab es immer Luchse und Wölfe und die Zahl beider Artenmitglieder war in der Natur irgendwie ausbalanciert. Dann kam der Mensch und störte dieses Gleichgewicht durch seine drastischen Eingriffe. Diese Störung kam dem hochspezialisierten Luchs schlechter an, als dem Wolf und anderen Tierarten.

In Makedonien und auf Kosovo ging es nach 1945 mit dem zahlenmässigen Anstieg der Luchspopulation sehr langsam vorwärts. Erst nach der Vernichtung der Wölfe in 1952 und 1953 begann der Luchs sich lebhafter zu vermehren. Um die siebziger Jahre konnte unzweifelhaft festgestellt werden, dass der Bestand des Luchses in West-Makedonien und Kosovo gesichert ist und dass er sich auf Nachbargebiete, in denen er schon ausgerottet war, wieder auszubreiten anfang. Demnach scheint, für die Rettung der Luchspopulation auf der Balkanhalbinsel, nicht nur die Beschützung des Luchses von seiten des Menschen massgebend zu sein, sondern auch die Beseitigung des Wolfes als direkten und indirekten Konkurrenten und Feindes.